

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ПРАВА

Кафедра міжнародної комунікації та політології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР – ПОЛІТИК І ДИПЛОМАТ В КОНТЕКСТІ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН 80-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

Галузь знань 29 – Міжнародні відносини

Спеціальність 291 – Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії

Освітня програма – Країнознавство

НОМЕР ЗАЛІКОВКИ ШИФР 291

Виконала: здобувачка групи МВКм-20-1 _____
підпис, дата

С. А. Миколайчук
ініціали, прізвище

Керівник: д. і. н., професор _____
підпис, дата

Ю. С. Земський
ініціали, прізвище

« До захисту допустити»
в.о. завідувача кафедри _____
підпис, дата

О. А. Посвістак
ініціали, прізвище

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: міжнародних відносин і права
 Кафедра міжнародної комунікації та політології
 Рівень вищої освіти: другий (магістерський)
 Галузь знань: 29 «Міжнародні відносини»
 Спеціальність: 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»
 Освітня програма: Країнознавство

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача кафедри
 міжнародної комунікації та політології

_____ О. А. Посвістак

«__» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ

НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ СТУДЕНТА

Миколайчук Софії Андріївни

1. Тема роботи «Маргарет Тетчер - політик і дипломат в контексті міжнародних відносин 80-х років ХХ ст.» затверджена наказом по університету від 25.08.2021 р. № 102
2. Строк подання студентом роботи на кафедру 13.12.2021 р.
3. Вихідні дані до роботи: матеріали інформаційно-аналітичних центрів, наукових статей, доповідей, міжнародних організацій, статистичні звіти, публікації в ЗМІ, Інтернет, періодичні видання, виступи провідних лідерів суспільної думки.
4. Працюючи над темою, студентці потрібно розробити наступні питання:
 - Визначити чинники формування політичних поглядів та умови приходу до влади й реалізації лідерського авторитету Маргарет Тетчер.
 - Дослідити та охарактеризувати основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики уряду Маргарет Тетчер.
 - Висвітлити зміст та обґрунтованість самої появи поняття тетчеризм, як ідентифікатора самотності політичної поведінки Маргарет Тетчер.
 - Проаналізувати вагу впливу Маргарет Тетчер в міжнародних відносинах у період її перебування на посаді прем'єр-міністра Великобританії.
 - Визначити роль досвіду «тетчеризму» для державотворчих процесів.

Дата видачі завдання «02» вересня 2020 р.

Науковий керівник _____

Ю. С. Земський

Завдання прийняла до виконання _____

С. А. Миколайчук

**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ
КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ**

Назва етапу виконання ДР	Термін виконання етапу роботи	Примітка
1. Вибір теми і складання бібліографії	10.09.2021	
2. Вивчення стану проблеми за темою «Маргарет Тетчер - політик і дипломат в контексті міжнародних відносин 80-х років ХХ ст.», висвітлення її в науковій літературі, нормативних документах, мережі Інтернет.	21.09.2021	
3. Збір фактичного матеріалу.	05.10.2021	
4. Уточнення мети, завдань і обґрунтування концепції роботи.	12.10.2021	
5. Вибір методів аналізу матеріалів. Попереднє формулювання гіпотез, припущень тощо.	26.10.2021	
6. Обробка зібраного матеріалу.	10.11.2021	
7. Виявлення тенденцій, схем розвитку проблемної ситуації, прогнозування та формулювання підходів до розв'язання проблеми.	16.11.2021	
8. Підготовка тексту та основної частини роботи. Формулювання висновків за розділами.	01.12.2021	
9. Здача роботи на кафедрі	13.12.2021	
10. Підготовка тексту виступу, презентації та передзахист роботи	21.12.2021	

Здобувачка _____
(підпис)

Миколайчук С. А.
(прізвище, ініціали)

Керівник _____
(підпис)

Земський Ю. С.
(прізвище, ініціали)

АНОТАЦІЯ

на магістерську роботу

Миколайчук Софії Андріївни

(підпис, прізвище, ім'я та по-батькові)

Тема роботи «Маргарет Тетчер - політик і дипломат в контексті міжнародних відносин 80-х років ХХ ст.»

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

Кафедра міжнародної комунікації та політології

Науковий керівник: д. іст. наук, проф. Земський Ю. С.

м. Хмельницький, 2021 р.

Дипломна робота виконана на 86 с., з яких 70 с. основного тексту, містить список використаних джерел, що складається із 68 найменувань.

У магістерській роботі досліджено умови політичного становлення та практичні засоби реалізації в діяльності прем'єр-міністра Великобританії Маргарет Тетчер у ході вирішення проблем в міжнародних відносинах 80-х років ХХ ст.

У першому розділі досліджуються умови та чинники формування політичного характеру й світоглядних переконань Маргарет Тетчер.

У другому розділі досліджується політика М. Тетчер в подоланні економічних соціальних та міжнаціональних проблем.

У третьому розділі досліджується міжнародна та дипломатична діяльність М. Тетчер.

Ключові слова: Тетчер, Рейган, тетчеризм, Великобританія, Консервативна партія, Горбачов, економіка, політика, ВВП, Фолклендські острови, криза.

ABSTRACT

of the Master's Thesis by

Mykolaichuk Soffia

(name, surname)

The topic of the work: Margaret Thatcher is a politician and diplomat in the context of international relations in the 1980s.

Specialty 291 «International relations, public communications and regional studios»

Department of international communication and political science

Research manager: candidate of historical sciences, professor Zemskyi Yurii.

Khmelnyskyi, 2021

The Master's Thesis contains 86 pages, 70 of which is body text, list of reference link consists of 68 references.

The master's thesis examines the conditions of political formation and practical means of implementation in the activities of the Prime Minister of the United Kingdom Margaret Thatcher in solving problems in international relations in the 80s of the twentieth century.

The first section examines the conditions and factors shaping the political character and worldview of Margaret Thatcher.

The second chapter examines the policy of Thatcher in overcoming economic, social and interethnic problems.

The third section examines the international and diplomatic activities of Thatcher.

Key words: Thatcher, Reagan, Thatcherism, Britain, Conservative Party, Gorbachev, economics, politics, GDP, Falkland Islands, crisis.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
1 УМОВИ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ Й СВІТОГЛЯДНИХ ПЕРЕКОНАНЬ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР....	11
1.1 Початок політичної кар’єри Маргарет Тетчер.....	11
1.2 Маргарет Тетчер у ролі лідера консервативної партії.....	13
1.3 Політично-реформаторська діяльність прем’єр-міністра Маргарет Тетчер	20
1.4 Тетчеризм, як політично-світоглядна філософія	27
2 ПОЛІТИКА М. ТЕТЧЕР В ПОДОЛАННІ ЕКОНОМІЧНИХ СОЦІАЛЬНИХ ТА МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ	30
2.1 Консерваторські методи активізації виробництва та вдосконалення системи соціального захисту	30
2.2 Уряд і профспілки, шахтарський страйк 1984 – 1985 рр.....	36
2.3 Ольстерська криза	41
3 МІЖНАРОДНА ТА ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ТЕТЧЕР	49
3.1 Британсько-американські відносини.....	49
3.2 Фолклендська криза	58
3.3 Британо-радянські відносини	61
3.4 Міжнародна діяльність М. Тетчер в Європейсько-інтеграційному процесі	66
3.5 Феномен «Зеленого тетчеризму».....	69
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Маргарет Тетчер – один із найвідоміших лідерів 20 століття. Вона була першою жінкою прем'єр-міністром Великобританії, обіймавши посаду три терміни поспіль у 1979–1990 роках. До цього дня її вважають одним із найбільш обговорюваних лідерів в історії Великобританії. Час правління М. Тетчер став періодом значних змін, як у внутрішньому житті Великобританії, так і в політиці міжнародних відносин, і персональний вплив прем'єр-міністра у цих процесах вкрай вагомий. Перебуваючи при владі, вона змінила економіку, вплив на міжнародні відносини й навіть ідеологію Великої Британії. Її економічна та соціальна політика набула цілісного характеру самобутньої політичної філософії, і тому отримала окрему назву – тетчеризм, подібно до рейганоміки в Сполучених Штатах Америки, а сукупно, ці два курси стали частиною всесвітнього неоліберального руху 1980-х років. Фахівці-дослідники цілком обґрунтовано стверджують, що жодна політична філософія не формувала націю так, як тетчеризм. Й надзвичайно характерно, що цей термін було введено в обіг професором Стюартом Холлом іще наприкінці 1970-х рр., тобто на самому початку найвищого періоду політичної кар'єри Маргарет Тетчер.

До тепер «Залізна леді» залишається однією з найбільш обговорюваних та суперечливих політичних фігур Великобританії. Її вклад у розвиток економічного та політичного життя своєї країни та цілої Європи неможливо переоцінити, він не залишає байдужим нікого. Політика її уряду неодноразово викликала масу невдоволення та обурень, оскільки не всім її методи вирішення проблем здавалися вірними. Відтак, одні бачать, що прем'єр-міністр врятувала країну від економічного занепаду, а інші вважають, що вона знищила засоби до існування мільйонів працівників. Але ніхто не може заперечити, що М. Тетчер стала легендою ще за своє життя.

Епоха М. Тетчер була епохою змін. У відповідь на політичні та соціальні

потрясіння 1970-х років, світ 1980-х і після них став зовсім іншим. Вона дала можливість величезній кількості людей володіти власними будинками та отримувати вигоду від спільної власності, але разом з тим вона позбавила значне число працівників засобів до існування, і багато людей відчули себе мішенню та жертвою несправедливого оподаткування.

Таким чином, актуальність даного дослідження обумовлена тим, що на сьогодні вивчення світового досвіду, аналіз різних моделей економічного розвитку при загальній тенденції до глобалізації економіки є необхідною умовою просування успішної політики в державі в цілому і в Україні зокрема. Тому не дивно, що особистість М. Тетчер та її реформаторська діяльність досі привертають увагу істориків, політологів, журналістів, політиків з усього світу. Отож, вивчення всіх аспектів британської суспільної трансформації в період Тетчеризму має важливе наукове і практичне значення, особливо для країн, які здійснюють перехід від автократичної системи до демократичної.

Об'єктом дослідження є внутрішня та зовнішня політика Великобританії в контексті міжнародних відносин 80-х років ХХ ст.

Предметом дослідження є політична та дипломатична діяльність прем'єр-міністра Великобританії Маргарет Тетчер.

Метою кваліфікаційної роботи визначено провести комплексний аналіз політичної діяльності Маргарет Тетчер в її історичному контексті.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

1. Визначити чинники формування політичних поглядів та умови приходу до влади й реалізації лідерського авторитету Маргарет Тетчер.
2. Дослідити та охарактеризувати основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики уряду Маргарет Тетчер.
3. Висвітлити зміст та обґрунтованість самої появи поняття тетчеризм, як ідентифікатора самотності політичної поведінки Маргарет Тетчер.
4. Проаналізувати вагу впливу Маргарет Тетчер в міжнародних відносинах у період її перебування на посаді прем'єр-міністра Великобританії.

5. Визначити роль досвіду «тетчеризму» для державотворчих процесів.

Хронологічні рамки дослідження окреслюють період активної діяльності політичного лідера Маргарет Тетчер із кінця 70-х та до початку 90-х років ХХ ст., із незначною ретроспекцією задля розкриття умов її політичного становлення.

Ступінь наукової розробки теми. Джерельна база даного дослідження ґрунтується на залученні широкого різноманіття джерел: монографії, статті, наукові та популярні публікації вітчизняних та зарубіжних дослідників, промови, інтерв'ю, офіційні виступи політика Маргарет Тетчер тощо. Значна більшість використаних джерел характеризується новизною своєї появи, у зв'язку зі збереженням актуальності даної теми дотепер, у ХХІ ст.

У дослідженні використовувались праці вітчизняних та зарубіжних авторів. Описом політичного портрету Маргарет Тетчер займалися Денискіна В. І. [3] та Солмін А. М. [15]. У працях цих авторів можна детально ознайомитись із політичними аспектами життя Маргарет Тетчер та процесом формування її політичних поглядів. Феномен поняття «тетчеризм» та історію його виникнення описано у роботах таких авторів як Замятин Л. М. [5] та Перегудов С. П. [12]. Аспекти діяльності Маргарет Тетчер як жінки-політика висвітленні у працях Т'єріо Ж. Л. [18]. Beckfield, J., and Krieger [28] та Bartley, M. [24] – досліджували реформи Маргарет Тетчер у галузі сфери здоров'я. Текст усіх промов Маргарет Тетчер мовою оригіналу можна переглянути на її особистому сайті: <https://www.margaretthatcher.org> [54]. У дослідженні також використовувалась інформація з власної автобіографії Маргарет Тетчер [38, 59].

Основними методами дослідження даної роботи були:

- Порівняльний метод. Це дозволило поглянути на дослідження під ширшим кутом, завдяки порівняльній характеристиці політичної діяльності урядів Тетчер та Рейгана.
- Історичний метод. Значущість цього методу полягає у більш детальному дослідженні питання першопричин формування політичних

поглядів Маргарет Тетчер, а також дає можливість прослідкувати наслідки її діяльності аж до сьогодні.

- Метод індукції та дедукції. На прикладі дослідження діяльності Маргарет Тетчер на чолі Консервативної партії – були зроблені висновки щодо діяльності Консервативної партії у ті часи, в цілому.

Наукова новизна полягає у детальному дослідженні аспектів політики Маргарет Тетчер на основі сучасних аналітичних праць, раніше маловідомих і малодоступних джерел, таких як Парламентські дебати (протоколи засідань Палати громад), законодавчі акти про зайнятість, матеріали консервативної партії, зокрема її передвиборні маніфести, мемуари М. Тетчер, її статті, виступи та інтерв'ю, що з'явилися останнім часом і перебувають у вільному доступі у мережі Інтернет.

Практична значимість роботи. Отриманні результати можуть бути використані у подальших теоретичних та практичних дослідженнях політологічних процесів на міжнародній арені, що розглядають події наприкінці ХХ ст. Також зібрана інформація може бути придатною для написання лекцій і наукових статей.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, дванадцяти підрозділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

1 УМОВИ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ Й СВІТОГЛЯДНИХ ПЕРЕКОНАНЬ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР

1.1 Початок політичної кар'єри Маргарет Тетчер

Щоб зрозуміти політичні погляди Маргарет Тетчер, ми повинні спочатку зрозуміти її соціальне походження. Маргарет народилася 13 жовтня 1925 року в родині бакалійника в Грантемі. Батько намагався привити юній Маргарет свої погляди. Завдяки роботі в сімейному бізнесі Маргарет отримала базові знання з бізнесу та підприємництва [5].

«Одним із завдань, яке я іноді виконувала, було відважувати чай, цукор та печиво, дістаючи їх із мішків та коробок, у яких вони прибували, у пакети по 1 та 2 фунти. У прохолодній задній кімнаті, яку ми називали «стара пекарня», висіли шматки бекону, з яких треба було вирізати кістки, а потім порізати на тонкі шматочки» [9] – писала Маргарет про свою допомогу батькові. Саме він заклав фундамент у світогляд майбутнього прем'єр-міністра Великобританії.

У 1943 році Маргарет Робертс вступила в Сомервільський коледж (кращий жіночий коледж Оксфорда). Саме там вона зробила перші кроки в політичному напрямку, приймаючи участь в політичних дебатах. В Оксфорді Робертс (після одруження – Тетчер) приєдналась до Асоціації Консервативної партії. У 1946 році, під час промови У. Черчилля - Маргарет вперше замислилась над можливістю стати першою жінкою-прем'єр-міністром. У 1947 році вона здобула ступінь бакалавра хімії. [3]. У 1949 році Робертс стала наймолодшим кандидатом на місце в британському парламенті і її кандидатуру схвалив парламент Дартфордської консервативної партії.

На початку 1950 рр., будучи наймолодшим кандидатом від консервативної партії, Маргарет здійснила спробу балотуватись до парламенту. Хоч вона і зазнала поразки, проте змогла відтоді і назавжди

прикувати до себе уваги місцевих ЗМІ. Улітку 1950 вона познайомилася з У. Черчиллем, який виступав перед жінками-консерваторами [7].

Дострокові вибори до парламенту 1951 року принесли перемогу Консервативній партії, багато в чому завдяки неоціненному внеску Маргарет Тетчер. Їй вдалося зменшити підтримку Лейбористської партії серед виборців, спочатку на 6000 голосів, а потім на на 1000 голосів.. Саме в цей час вона вимовляє досить відому у наш час фразу: «Обирайте між партією свободи і партією рабства!»[15].

У 1953 році Маргарет склала іспит з адвокатури. Вона була чудовим адвокатом, і так само стала відмінним спеціалістом з патентного та податкового законодавства. До неї в цій галузі жінкам на той час практично не знаходили місця. [22] На початку 1959 р. М. Тетчер стала депутатом парламенту, в окрузі Фінчлі, витримавши жорстоку конкуренцію у кількості близько двохсот претендентів. За неї віддали голоси 53 відсотки виборців. Відтоді вона незмінно перемагала в цьому окрузі на всіх парламентських виборах [13].

Заповітна мрія про професійну політичну кар'єру стає реальністю, відразу ж після виборів вона припиняє адвокатську практику і цілком присвячує себе парламентській діяльності. Зайнявши своє місце на задніх лавах Палати громад, вона спробувала, як і багато інших новачків, виступити зі своїм «приватним» законопроектом і після жеребкування опинилася серед тих, кому це було дозволено зробити. Вибравши як тему питання про розширення прав преси бути присутніми на засіданнях органів місцевого управління, вона настільки успішно обґрунтувала необхідність його прийняття, що білль був опублікований для другого читання, яке відбулося 5 лютого 1960 р. Протягом 30 хвилин Тетчер захищала законопроект, і як помітив її головний опонент, це було зроблено на рівні члена уряду [12].

Маргарет Тетчер розпочала свою політичну кар'єру як дуже талановитий, цілеспрямований але водночас дуже суперечливий політик. Ідеологію її поглядів, методи та засоби, використовувані задля досягнення цілей все ще

викликають безліч суперечок. Але щоб зрозуміти причини її вчинків та її політичні погляди потрібно проаналізувати роботу Маргарет Тетчер на вищих посадах Великої Британії.

1.2 Маргарет Тетчер у ролі лідера консервативної партії

У 1961 році, залишивши приватну юридичну практику, Маргарет вступила на посаду парламентського секретаря Міністерства пенсій та національного страхування в уряді Гарольда Макміллана.

Маргарет чесно проводила політику уряду у сфері соціального забезпечення. Насамперед, вона вирішила звернутися до витоків і перечитати доповідь Беверіджа. І одразу ж натрапила на всілякі відхилення. Беверідж передбачив створення подвійної системи соціального забезпечення, яка має на меті захистити громадян від нещастя і непередбачених життєвих обставин. Для тих, хто виявився абсолютно без збережень через невнесення внесків до каси соціального страхування, через розтрату цих грошей або через невключення до системи соціального страхування, було передбачено систему національної допомоги, яка фінансується із коштів, зібраних у вигляді податків. При збільшенні числа платників внесків та зміні демографічної ситуації значення системи національної допомоги мало б зменшуватися. Але насправді все було навпаки. Звернень про виплату допомоги ставало дедалі більше. Вона стала поборницею інтересів вдов. Тоді вдова, яка починала працювати, відразу ж позбавлялася пенсії чоловіка. Маргарет вважала, що це несправедливо, оскільки таким чином виходить, що працюючі зазнають покарання порівняно з тими, хто нічого не робить. Вона критикувала не систему страхування та допомоги, а систему, яка не передбачала гідної компенсації.

«Ми не можемо платити безробітній жінці більше, ніж працюючій

»[18]. Вона підтримувала ідею «відкладеної пенсії», тобто капіталізації певної суми збільшення базової частини пенсії, як завжди керуючись принципом накопичення заощаджень. Але вона так яскраво блищала в парламентських суперечках, що їй стали відводити в палаті значно більшу роль, ніж молодшого міністра. У березні 1962 року Бойд-Карпентер доручив їй захищати законопроект, що стосувався деяких соціальних допомог, що стали однією з причин знецінення суспільних цінностей.

У жовтні 1964 року відбулися вибори до парламенту, на яких перемогу здобули лейбористи. Коли консерватори були в опозиції протягом 1964-1970 років, Тетчер постійно працювала на різних посадах у тіньовому кабінеті та була призначена міністром освіти, коли Едвард Хіт став прем'єр-міністром у 1970 році. Уряд Хіта був обраний на основі обіцянок економічного відродження, яке буде сприяти запровадженню зростанню політики вільного ринку та приборканню профспілок, але став одним із найбільш інтервенційних урядів в історії Британії. Сама Тетчер зіткнулася з важкою роботою міністра освіти на піку студентського радикалізму: протестувальники зривали її промови, різка критика в опозиційній пресі за недостатню ліберальність[30].

У 1965 році сер Алек Дуглас-Х'юм залишив посаду лідера консерваторів, і Тетчер, яка підтримала кандидатуру Теда Хіта, незабаром стала тіньовим представником з питань землі та домоволодіння. Вона почала активну кампанію за те, щоб люди, які отримали соціальне житло, мали право викупувати свої будинки і квартири, і жорстко критикувала уряд лейбористів за високі податки.

У 1970-му, ставши міністром освіти, Тетчер отримала завдання скоротити витрати в її відомстві. Вона енергійно взялася за справу, і одним з результатів цього стало те, що держава припинила субсидувати безкоштовне молоко для школярів 7–11 років.

Лейбористи, які опинились в опозиції, розпочали жорстку боротьбу і дали їй прізвисько Margaret Thatcher, milk snatcher – (Маргарет Тетчер – викрадачка

молока). При цьому на дебатах в уряді вона сама виступала проти скасування безкоштовного молока. «Я отримала важливий урок», – писала Тетчер згодом. – «За мінімум політичної вигоди я отримала максимум політичного ганьби» [16].

М. Тетчер переглянула і піддала ревізії законопроекти попереднього лейбористського уряду. Насамперед було скасовано дію Циркуляра 10/65 про перехід до єдиних загальноосвітніх шкіл, прийнятого лейбористами у 1965 р. У повоєнний період для британської середньої школи було характерно поділ на три типи: граматичну, технічну та сучасну. Кожному типу шкіл відповідав свій навчальний план, програма, особливий тип атестату, який давав право вступу до вищих навчальних закладів чи ні (сучасна школа). Такий поділ середньої освіти був необхідним, на думку творців цієї норми, для розкриття та розвитку психічних та розумових особливостей кожного учня.

Насправді граматичних шкіл (найбільш престижних) бракувало, у них переважно навчалися діти заможних верств населення, що викликало суспільну критику. Для лейбористів зі своїми ідеями рівності можливостей всім британців дана система була неприйнятна. Тому в 1960-х роках вони почали здійснювати перехід до єдиної середньої школи, механізм якої був відображений у Циркулярі 10/65.

У новому Циркулярі 10/70, прийнятому в 1970 р. урядом Е. Хіта, зазначалося, що воно не буде робити кроки щодо подальшого об'єднання різних типів шкіл. В інтерв'ю радіо ВВС М. Тетчер заявила: «Ми збільшили свободу місцевої влади: або йти далі до єдиної школи, або, якщо вони думають, що ми маємо дуже хорошу систему освіти, можна продовжити роботу з нею». Таким чином, тепер це питання розглядалося урядом в індивідуальному порядку: за бажанням адміністрації окремих шкіл та згоди батьків їм надавалася можливість змінити тип освітнього закладу, ставши об'єднаною школою (comprehensive school). Це рішення

було спонтанним кроком. Після публікації проекту закону лейбористів про повсюдний перехід до єдиної середньої школи в інтерв'ю газетам «Таймс» та «Йоркшир пост» М. Тетчер у лютому 1970 р. заявила, що при розгляді цього законопроект в палаті громад «ми голосуватимемо проти Білля, на тій підставі, що він змушує місцеву владу прийняти одну специфічну систему освіти, незалежно від побажань на місцях та від того, наскільки хороша альтернатива»[1].

У ході виборів, що відбулися в лютому 1974 р., консервативна партія зазнала найтяжчої за повоєнний період поразки, зібравши всього 38% голосів (на всіх інших виборах вона отримувала від 40 до 50%). Щоправда, її головний суперник – лейбористи отримали ще менше – лише 37,2%, але завдяки особливостям виборчої системи саме у лейбористів виявилася відносна більшість місць у парламенті і їм було доручено сформувати уряд.

Проте, навіть після такої поразки Тедд Хіт відмовився йти з посади лідера партії, залишившись при цьому без підтримки правого крила своєї партії.

Коли К. Джозеф вирішив потіснити Т. Хіта з місця партійного лідера, Тетчер погодилася вести його кампанію. Однак через кілька тижнів Джозеф виступив з промовою про проблему підліткової вагітності, яка була настільки неполіткоректною, що реакція громадськості змусила його зняти свою кандидатуру з виборів. Тетчер сказала чоловікові, що хоче спробувати витіснити Хіта самостійно, на що Деніс відповів, що та збожеволіла. Проте 25 листопада 1974 року Тетчер прийшла до Хіта, щоб повідомити, що вступає з ним у політичну боротьбу.

Багато консерваторів вважали, що Маргарет не має шансів, тому вони почали прикладати зусилля, щоб заблокувати її кандидатуру. Супротивники віднайшли старе інтерв'ю, в якому Тетчер говорила, що вона зробила запас консервів на випадок крайньої необхідності і радила всім домогосподаркам наслідувати її приклад. Цю справу повернули так, ніби вона таємно запасала продовольство. Газети тиражували брехливі звинувачення в тому, що Тетчер

скупує весь цукор, який на той час був у дефіциті. Ця брудна кампанія, що нагадувала скандал із «викрадачкою молока», припинилася, лише коли з'ясувалося, що магазину, в якому нібито скуплялася Тетчер, зовсім не існувало.

На початку січня 1975 року Тетчер розпочала кампанію проти Хіта з самого головного — зі слів про те, що британський народ дійшов висновку, ніби надто багато консерваторів вже перетворилися на соціалістів, і що в неї майже не залишилося підстав підтримувати партію, якій бракує сміливості мати переконання. Вона відразу ж оприлюднила свої основні напрямки роботи: забезпечити індивідуальну свободу, протидіяти надмірній державній владі, дати право працюючим та господарським людям користуватися плодами свого успіху та передавати їх своїм дітям, забезпечити право громадян працювати без утисків зі сторони керівництва або голів профспілки. У той же час Тетчер намагалася пом'якшити свій образ. На телебаченні та в пресі вона поставала у ролі практичної домогосподарки. На нарадах з колегами-парламентаріями почала цікавитися їхньою думкою та уважно вислуховувати чужу точку зору.

11 лютого 1975 року Тетчер здобула впевнену перемогу над Хітом і стала першою жінкою, яка стала на чолі великої західної політичної партії [2]. Тетчер стала лідером Консервативної партії та лідером опозиції. Наступним кроком стало призначення Уайтлоу своїм заступником. Тетчер почала регулярно відвідувати обіди в Інституті економічних проблем (IEA), аналітичному центрі, заснованому хайекським птахівницьким магнатом Антоні Фішером; вона відвідувала IEA та читала його публікації з початку 1960-х років. Там вона потрапила під вплив ідей Ральфа Харріса та Артура Селдона та стала обличчям ідеологічного руху, який виступає проти британської держави загального добробуту. Кейнсіанська економіка, на їхню думку, послаблювала

Британію. У брошурах інституту пропонувалося менше уряду, менше податків і більше свободи для бізнесу та споживачів.

У 1978 році Тетчер мала намір просувати неоліберальні економічні ідеї всередині країни та за кордоном, що привело до поїздок Атлантикою. Створюючи міжнародний профіль та просуваючи свою економічну та зовнішню політику, у 1975 році вона здійснила турне Сполученими Штатами і зустрілася з президентом Джеральдом Фордом, а в 1977 році знову відвідала США, де зустрілася з президентом Джиммі Картером. Серед інших закордонних поїздок вона зустрілася з шахом Мохаммадом Резою Пехлеві під час візиту до Ірану 1978 року. Тетчер вирішила подорожувати без супроводу свого тіньового міністра закордонних справ Реджинальда Модлінга, намагаючись набути більшого впливу.

У внутрішніх справах Тетчер виступала проти лібералізації Шотландії (домашнього самоврядування) та створення шотландської асамблеї. Вона дала вказівку членам парламенту від консерваторів голосувати проти законопроекту про Шотландію. У грудні 1976 року, цей законопроект був успішно провалений. Невдовзі, коли були запропоновані нові законопроекти, вона підтримала внесення поправок до законодавства, щоб дозволити англійцям голосувати на референдумі 1979 року. Економіка Великобританії в 1970-і роки була настільки слабкою, що тодішній міністр закордонних справ Джеймс Каллаген в 1974 попередив своїх колег з кабінету лейбористів про можливість "розпаду демократії", сказавши їм: «Якби я був молодим, я б емігрував» [27].

У середині 1978 року економіка почала відновлюватися, і опитування громадської думки показали, що лейбористи лідирують, а наприкінці цього року очікувалися загальні вибори, і перемога лейбористів не викликала жодних сумнівів. Ставши прем'єр-міністром, Каллаген здивував багатьох, оголосивши 7 вересня, що цього року загальних виборів не буде і він почекає до 1979 року, перш ніж йти на вибори. Тетчер відреагувала на це, назвавши лейбористський уряд «курчатами».

Потім лейбористський уряд зіткнувся з новим суспільним занепокоєнням з приводу напряму розвитку країни та руйнівною серією страйків узимку 1978-79 років, що отримала назву «Зима невдоволення». Консерватори уміло використовували показники безробіття лейбористського уряду, просуваючи рекламу з гаслом «Лейбористи не працюють». Загальні вибори було призначено після того, як міністерство Каллагена прогало вотум недовіри на початку 1979 року [25].

Перемога консервативної партії на виборах 1979 року привела Маргарет Тетчер на посаду першої в історії жінки прем'єр-міністра. Місіс Тетчер прибула на Даунінг-стріт, щоб зайняти посаду Джеймса Каллагена після того, як її партія отримала загальну більшість у 43 голоси.

На східцях будинку номер 10 вона процитувала слова святого Франциска Асизського: «Там, де є розбрат, нехай буде гармонія. Там, де є помилка, нехай ми принесемо істину. Там, де є сумніви, нехай ми принесемо віру. І там, де є розпач, нехай ми принесемо надію» [35].

Торі отримали 339 місць, лейбористи – 269, ліберали – 11, ольстерські партії – 12 та націоналісти – 4. Колишній лідер лібералів Джеремі Торп зазнав нищівної поразки в Північному Девоні. Реагуючи на перемогу місіс Тетчер, він сказав: «Я нажаханий. У порівнянні з нею Тед Хіт виглядає помірним» [35].

Під час передвиборчої кампанії пані Тетчер заявила, що консерватори знизять прибутковий податок, скоротять державні витрати, полегшать людям покупку власного житла та обмежать владу профспілок.

Далі було оголошено членів нового кабінету міністрів. Вільям Уайтлоу, став міністром внутрішніх справ, сер Джеффри Хау – канцлером, а сер Кіт Джозеф – міністром промисловості.

Серед інших відомих політиків, яких відкинули виборці, були: заступник лідера лібералів Джон Пардоу (Північний Корнуолл); Ширлі

Вільямс (Хартфорд та Стівенейдж), колишній міністр освіти; тіньовий міністр Шотландії сер Тедді Тейлор (Глазго Каткорт) та колишній міністр мистецтв Х'ю Дженкінс (Путні) [26].

1.3 Політично-реформаторська діяльність прем'єр-міністра Маргарет Тетчер

Велика Британія в 70-80-ті роки перетворилася на застійне суспільство, насамперед, із застійною економікою. Рішення приймалися шляхом підписання угод між урядом, профспілками та підприємцями. Це було суспільство з орієнтацією скоріше на виробника, ніж на покупця. Консервативний уряд на чолі з Маргарет Тетчер був сповнений рішучості покласти всьому цьому край. Він збирався уповільнити процес довготривалого спаду економіки шляхом політики «монетаризму», скорочення видатків та податкового обкладення, приборкання профспілок, відмові субсидуванні збанкрутілим підприємствам, які не могли «вижити» самостійно, і «приватизації» промисловості. Уряд М. Тетчер виступав проти корпоратизму, колективізму та кейніанства, вважаючи, що інфляція є небезпечнішою за безробіття.

Основними напрямками соціально-економічної діяльності М. Тетчер вважала наступне: по-перше, зупинити інфляцію, посилення якої руйнувало господарське життя країни; по-друге, знизити податки на прибутки корпорацій та особисті доходи, що б дало можливість збільшити інвестиції в економіку; по-третє, звести до мінімуму державне втручання в господарські та соціальні відносини – бо це негативно впливало на розвиток економіки. Отже, висунута програма передбачала докорінні зміни в соціально-економічній сфері [4].

Економіка Великобританії була у зтяжній стагнації, обсяги виробництва були низькі та мали негативну тенденцію до подальшого зниження, продуктивність праці на промислових підприємствах стабільно знижувалась, рівень безробіття був достатньо високий, в аграрному секторі панувало масове

банкрутство фермерів, суттєві державні дотації в збитковій галузі виробництва ситуацію поліпшити вже не могли, а рівень інфляції стрімко зростав. Першим кроком щодо поліпшення економічної ситуації була проведена приватизація збиткових державних підприємств, в видобувній галузі (вугільні шахти), електропостачання та водопостачання. Підприємства цих галузей систематично отримували суттєві державні дотації через свою збитковість і ніяким чином не виправдовували отримання цих коштів та не поліпшували фінансовий стан своїх підприємств. Приватизаційні заходи дозволили передати ці підприємства в приватну власність, капіталізували їх, а кошти, які вони отримували у вигляді дотацій, уряд направив на підтримку таких галузей, як машинобудування, переробна промисловість, які, до речі, збитковими не були, і їх функціонування було досить стабільним. Це дозволило стрімко збільшити обсяг виробництва ВВП.

Таким чином, скорочення дотацій державних підприємств, скорочення допомоги депресивним регіонам, обґрунтоване тимчасове зменшення витрат на освіту та житлово-комунальне господарство дозволили вивільнити певні кошти, направити їх на розвиток успішних галузей і покращити економічну ситуацію в країні [8].

Наступним гостро постало питання бюджетної реформи. Вступ до «Спільного ринку» лише показав необхідність реформування економічної системи, бо в умовах кризи, обов'язкові членські внески до ЄЕС стали важким тягарем для Британії. Партнери Британії були не налаштовані повертатися до бюджетного питання. Проте Тетчер мала природного союзника в особі Гемюльта Шмідта (Колишній канцлер Західної Німеччини), країна якого також багато сплачувала до спільного бюджету ЄЕС.

На цей час припало друге європейське головування держави (з липня до грудня 1981 року), яке засвідчило подальше поглиблення

британо-європейської «дисгармонії» в підходах до вирішення спільних європейських проблем. Британія закріпила за собою статус «незручного партнера» і ненадійного члена ЄЕС. Така ситуація була зумовлена, перш за все, економічними причинами і, зокрема, бюджетним питанням.

Проблема британського внеску до бюджету ЄЕС обговорювалась на Дублінському саміті, але останній перетворився на відкриту конфронтацію і нічого вирішити не вдалося. На наступному саміті в Люксембурзі, у квітні 1980 року, вже були названі точні цифри на дворічний перехідний період. Різниця між тим, що Тетчер вимагала, і тим, що пропонували інші (близько 400 мільйонів екю на рік), насправді була порівняно невеликою. Однак Тетчер відхилила всі пропозиції, неодноразово повторюючи: «Ні, це неможливо». У результаті англо-французьких контактів усе ж вдалося виробити компроміс. У травні 1980 року у Венеції країни «дев'ятки» домовилися про скорочення першочергового внеску Великої Британії в розмірі 1,1 млрд. ф. ст. до 400 млн. Угода 1980 року тільки тимчасово вирішила британське бюджетне питання. Після закінчення терміну чинності тимчасової угоди Тетчер відновила свої атаки.

Уперше можливим певне врегулювання стало на Штутгартському саміті в червні 1983 року:

- Францію та Німеччину представляли порівняно нові лідери – Франсуа Міттеран та Гельмут Коль;
 - популярність Тетчер стрімко злетіла після війни за Фолклендські (Мальвінські) острови, британська громадськість була цілковито на її боці;
 - ЄЕС потрапив у фінансову скруту – ССП вийшла з-під контролю.
- Тетчер не погоджувалася затверджувати збільшення бюджету, щоб покрити надмірні витрати ССП, доки питання британського внеску не буде вирішене раз і назавжди.

Бюджетні дебати недалеко просунулися на Штутгартському саміті. Ситуація змінилася на краще, коли в січні 1984 року президентство перебрала

на себе Франція, Міттеран прагнув швидше розв'язати бюджетне питання і зосередити увагу держав-членів на побудові спільного ринку та політичного союзу. На самміті у Фонтенбло було узгоджено рішення, що ґрунтувалося на знижці у формі фіксованого відсотка від чистого річного внеску Британії – 66 %, як пропонувала Тетчер.

Окрім бюджету, проблемним для Великої Британії було питання участі в Європейській валютній системі. 13 березня 1979 року вступила в дію угода про створення Європейської валютної системи (ЄВС). Держави-учасники пішли на безпрецедентний крок свідомої передачі в колективне управління значної частини свого національного суверенітету в сфері валютної політики. Очевидно, саме це стало головною причиною того, що Велика Британія, єдина з усіх країн членів ЄЕС, вирішила не приєднуватись до ЄВС [14].

Приватизація стала найважливішою економічною спадщиною Маргарет Тетчер. Вона популяризувала слово «приватизація» та керувала продажем багатьох великих підприємств, включаючи British Airways, British Telecom, British Steel та British Gas.

Однією з перших реформ був популярний закон «Право на покупку», який дозволив людям купувати будинки, що належать уряду, де вони жили. Завдяки цій успішній реформі частка британських домогосподарств, що мешкають у державних будинках, скоротилася з 31% у 1981 році до всього 7% у цей час [63].

З відновленням економіки на початку 1980-х років британська програма приватизації запрацювала на повну потужність. У ході передвиборчої кампанії 1983 року консерватори обіцяли широкомасштабну приватизацію, і це створило сильний поштовх для сміливих дій після перемоги на виборах.

У Тетчер була сильна особиста віра у приватизацію. За її словами, приватизація мала вирішальне значення для «звернення назад

роз'їдаючого та розбещуючого впливу соціалізму» та для «відвоювання території для свободи»[38].

Ще один вплив на уряд Тетчер зробили зусилля Канади щодо приватизації. Деякі з ключових радників Тетчер, включаючи Алана Уолтерса, були знайомі з приватизацією Ресурсної інвестиційної корпорації Британської Колумбії у 1979 році. Цей процес включав роздачу безкоштовних акцій усім громадянам у рамках найбільшого на той момент розміщення акцій в історії Канади. Книга 1980 року, що описує цю реформу, стала першою, у назві якої фігурувало слово «приватизація».

Численні методи приватизації були використані у Великій Британії, а потім і в інших країнах. Домінуючим способом була емісійна приватизація. Уряд проводив первинне розміщення акцій (IPO) всіх або частини акцій компанії, за яким зазвичай слідує подальший продаж акцій, що залишилися. IPO British Telecom (BT) у 1984 році було масовим розміщенням акцій, яке «зробило більше, ніж будь-що інше, щоб закласти основу для народного капіталізму у Великій Британії», - сказала Тетчер [59].

Уряд провів гучну телевізійну рекламу, щоб заохотити купівлю акцій BT, і понад два мільйони громадян взяли участь у найбільшому на той момент розміщенні акцій у світовій історії. Продаж BT, у якій працювало 250000 чоловік, був сміливим рішенням, і її успіх дав імпульс для подальших реформ.

Другий метод приватизації – це прямий продаж або торговельний продаж, який передбачає продаж компанії існуючої приватної компанії внаслідок переговорів чи конкурсних торгів. Наприклад, британський уряд продав компанії Rover автомобілі та Royal Ordnance компанії British Aerospace.

Третім методом приватизації є викуп акцій працівниками чи керівництвом. Національна вантажна корпорація Великобританії була продана співробітникам компанії у 1982 році, а автобусні служби Лондона були продані менеджерам та співробітникам компанії у 1994 році.

Найчастіше приватизація у Великій Британії проходила паралельно з

реформами регулюючих структур. Уряд розумів, що приватизація має поєднуватися з відкритою конкуренцією, коли це можливо. Наприклад, компанія British Telecom була відокремлена від поштового відомства і створена як державна корпорація, перш ніж акції були продані, перш ніж акції були продані населенню. Згодом уряд відкрив ВТ для конкуренції.

Британський уряд відкрив міжміські автобусні перевезення для конкуренції з 1980 року. За цим кроком була приватизація державних автобусних ліній, таких як National Express. У 1980-х роках було приватизовано численні британські морські порти, а уряд також реформував закони про профспілки, які стримували зростання продуктивності в галузі.

Приватизація суттєво змінила британську економіку. Зайнятість в галузі електроенергетики і газовій галузі зменшилась у два рази з середини 1980- років у відношенні до приватизації до середини 1990-х років після приватизації. По мірі скорочення робочої сили ефективність праці зросла. За десятиліття після приватизації ефективність праці в електроенергетичній та газовій галузі подвоїлась [49].

Одне усвідомлення того, що приватизація наближається, спонукало реформи в багатьох компаніях. British Steel скоротила свою робочу силу та підвищила продуктивність до приватизації 1988 року, як і British Airways до приватизації 1987 року. Після приватизації, коли доходи і рентабельність зросли, British Airways збільшила кількість співробітників, щоб обслуговувати ринки, що розширюються. Така схема скорочення видатків, підвищення ефективності, а потім зростання характерна для приватизованих компаній.

Приватизація та конкуренція дозволили знизити ціни та підвищити якість обслуговування, що принесло користь британським споживачам. Дослідження Казначейства показало, що реальні ціни після десятиліття приватизації знизилися на 50 відсотків на телекомунікації, на 50 відсотків

на промисловий газ та на 25 відсотків на побутовий газ [31]. Від реформи електроенергетики виграло і навколишнє середовище, оскільки приватизована галузь швидко перейшла до заміни вугілля як джерело палива на природний газ.

Дослідження Казначейства показало, що «більшість показників якості обслуговування покращилися» на приватизованих підприємствах. Економіст Девід Паркер виявив: «Немає суттєвих доказів того, що зниження чисельності персоналу та цін у комунальних підприємствах відбулося за рахунок якості послуг» [48].

У додатку А наведено основні британські приватизації з 1979 року, складеної на основі різних джерел, включаючи Rhodes, Hough, and Butcher [63].

Натхненна успіхом реформ Тетчер, приватизація охопила розвинені країни Європи, Латинської Америки та інших регіонів, що розвиваються. Інші країни наслідували приклад Великобританії через «розчарування в спільній поганій роботі державних підприємств і бажання підвищити ефективність компаній, що зазнають краху», - наголошується у звіті про приватизацію Організації економічного співробітництва та розвитку [47].

Приватизація вплинула на світову економіку. Вона прискорила економічне зростання та підвищила рівень життя, оскільки приватизовані підприємства скоротили витрати, підвищили якість послуг та впровадили інновації. Реформи також «значно збільшили розмір та ефективність світових ринків капіталу», - стверджує Вільям Меггінсон у своїй книзі «Фінансова економіка приватизації» [40].

Окрім таких економічних успіхів, Тетчер також піддалася критиці за ігнорування соціальної справедливості, справедливості та інклюзивності. Вважаючи, що звичайні шлюби та нуклеарна сім'я є основою для покращення суспільства, обговорення гомосексуалізму було заборонено в школах, а одностатеві шлюби не були законними. Тетчер також критикували за те, що вона не просуває політичну справу жінок: хоча вона боролася проти

сексистських упереджень, вона мало зробила для того, щоб полегшити шлях іншим, оскільки вона не вважала, що права жінок вимагають багато уваги у своїй політиці [62].

1.4 Тетчеризм, як політично-світоглядна філософія

Маргарет Тетчер на посаді прем'єр-міністра змінила багато аспектів британського життя, її політика отримала загальну назву «тетчеризм». Але що означає цей термін? Уперше це поняття застосував професор Стюарт Гол наприкінці 70-х років ХХ ст. на позначення політичної філософії, що містила в собі збереження найкращого в суспільстві та протистояла радикальним змінам у ньому.

Замість планувати і регулювати бізнес і життя людей, завдання уряду - не заважати їм. Воно має бути обмежене найнеобхіднішим: захистом королівства та валюти. Решта має бути залишено на розсуд окремих людей, які мають самі робити свій вибір і нести відповідальність за своє життя.

Для більшості повоєнних політиків це було революційним і навіть небезпечним поняттям. Централізоване планування промисловості та суспільства допомогло виграти війну. Єдиним способом «виграти світ», вважали лідери лейбористської та консервативної партій, було планування та контроль промисловості, величезні площі якої належали державі.

Як і інші праві свого покоління, Маргарет потрапила під вплив «Дороги до кріпосного права» австрійського економіста Фрідріха Хайєка, який попереджав про «небезпеку тиранії, яка неминуче виникає в результаті контролю уряду над ухваленням економічних рішень через централізоване планування»[20].

Тетчер належала до фракції Консервативної партії на чолі з Кітом

Джозефом, які були послідовниками австрійської економічної школи Хайєка, а також були під сильним впливом теорій американського економіста Мілтона Фрідмана. Якби Джозеф став лідером консерваторів замість Тетчер, що на той час здавалося вірогіднішим, щось схоже на тетчеризм могло б стати переважаючою економічною філософією епохи.

Для того, щоб надати форму і сенс тому, що ми зараз знаємо як тетчеризм, знадобилося власне походження та особистість Тетчер, її віра в традиційні сімейні цінності та сильну оборону, її підозрілість щодо всемогутності Європи та інстинктивну близькість до США.

Взявши приклад із Фрідмана, вона виступала за монетаризм, контролюючи грошову масу за допомогою високих процентних ставок, щоб утихомирити інфляцію, не вдаючись до політики оплати праці, узгодженої з профспілками. Її боротьба з інфляцією призвела до масового безробіття, але попри це їй вдалося виграти другі загальні вибори.

Низьке оподаткування було ключовою сферою застосування тетчеризму. За попереднього лейбористського уряду існував високий рівень прибуткового податку для високооплачуваних громадян, але Тетчер поступово знижувала прибутковий податок - базова ставка податку впала до 25%, а висока ставка була знижена з 83% до 40%. Відбувся перехід від прямого оподаткування до непрямого, наприклад, шляхом підвищення ПДВ з 8% до 15%.

Маргарет Тетчер успадкувала партію, в якій були прихильники її попередника Теда Хіта, яких вона називала «монетаристами» і виступали проти її монетаристської політики та скорочення державних витрат. На ранніх етапах їй доводилося продовжувати включати їх до складу кабінету.

Хоча тетчеризм був заснований на філософії монетаризму, що суворо звучить, Тетчер хотіла надати йому людське обличчя, тому вона говорила про те, що управляє фінансами країни як економічна домогосподарка [66].

«Тетчеризм» мав для британського суспільства як позитивні, так і негативні наслідки. Серед позитивних можна виділити такі:

- Високі темпи економічного зростання.
- Структурні зміни в економіці.
- Надходження іноземних інвестицій.
- Модернізація традиційних англійських галузей промисловості: суднобудівної, металургійної, вуглевидобувної тощо.
- Скорочення державного сектору, підвищення його рентабельності.
- Низькі темпи інфляції.
- Бездефіцитний бюджет.

Негативні наслідки політики М. Тетчер:

- Подорожчання комунальних послуг та транспорту.
- Розгортання широкого страйкового руху.
- Збільшення воєнних витрат.
- Зростання безробіття, зумовленого структурними змінами в економіці [17].

2 ПОЛІТИКА М. ТЕТЧЕР В ПОДОЛАННІ ЕКОНОМІЧНИХ СОЦІАЛЬНИХ ТА МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

2.1 Консерваторські методи активізації виробництва та вдосконалення системи соціального захисту

Консервативний уряд Маргарет Тетчер прагнув надати значну свободу приватному сектору. Одним із таких заходів британського кабінету стало регулювання податкової політики. Перший уряд М. Тетчер знизив розмір прибуткового податку майже на 20%, при цьому було зменшено розмір ставки оподаткування. Одночасно з цими діями було знижено податки на прибутки різних британських корпорацій та фірм, що, безумовно, сприяло зміцненню їхньої економічної стабільності. Також було знято усі обмежувальні бар'єри на експорт та імпорт капіталів та товарів з інших країн. Подібні дії принесли значну свободу фінансовим установам та банкам, британським та закордонним транснаціональним корпораціям, підвищивши при цьому конкуренцію у цьому секторі.

У якості підтримки бізнесу у Великій Британії консерватори запропонували створити так звані «підприємницькі зони», які мали стимулювати розвиток старих міських районів. Підприємці, які беруть участь у цій програмі, отримували суттєві податкові знижки, а також були позбавлені суттєвого тиску з боку місцевого бюрократичного апарату. За задумом консерваторів, підприємницькі зони мали стати своєрідною альтернативою міського планування. У 1983 році у Великобританії налічувалося 23 підприємницькі зони, які сприяли благоустрою міських районів та підвищували їх економічну активність [21].

Існує поширена думка, що Маргарет Тетчер спричинила зростання індивідуалізму в британському суспільстві; в очах багатьох лівих —

егоїстичний, матеріалістичний індивідуалізм. Її часто розглядають як початок епохи яппі та «вантажамоні», уособленням якої є Гаррі Енфілд.

Тетчер часто зображують як непримиренного ворога соціальної держави, яка разом із повною зайнятістю становила основу «післявоєнного консенсусу», проти якого вона виступала як лідер опозиції наприкінці 1970-х. Але її ставлення до соціальної держави було складнішим, а її реформи були зумовлені вірою в індивідуалізм, який не можна просто зобразити як жадібність і егоїзм. Це ілюструється більш уважним розглядом ставлення Тетчер і політики щодо соціального забезпечення, зокрема «допомоги».

Збільшення допомоги по безробіттю приблизно йшло в ногу зі зростанням середнього заробітку в роки після 1948 року, але обидва ці показники різко відрізнялися від середини 1980-х років, а виплати відставали все далі й далі. Проте, незважаючи на те, що Тетчер заявляла про прихильність до скорочення державних витрат на соціальне забезпечення, частка ВВП, що поглинається державою добробуту, значно зросла протягом її першого терміну та більшої частини її другого терміну, в основному через величезне зростання безробіття, яке перевищило три мільйони в 1982.

Наприкінці 1970-х років Тетчер боялася соціальної держави. По-перше, вона та її радники вважали, що щедре колективне забезпечення на випадок безробіття та хвороби підриває бажання деяких робітників працювати. По-друге, вони побоювалися корупційного впливу на середній клас того, що близький союзник Тетчер Кіт Джозеф назвав «державою Діда Мороза», якому вважалося, що йому загрожує все більше покладатися не на власну працьовитість і ощадливість, а на колективні дії через профспілки та державні роздаткові матеріали. Тетчер хотіла відновити економічну та правову структуру та культурний етос, які

винагороджували, на її думку, «вікторіанські» або «буржуазні» цінності ощадливості, самостійності та милосердя серед усіх класів.

Тому тетчеристи були налаштовані знизити податки та зменшити вартість пільг щодо роботи. Вони також були налаштовані оподатковувати короткострокове безробіття та допомогу по хворобі, усунувши аномалію, яка дозволяла деяким працівникам отримувати прибуток від короткочасних періодів безробіття. Тетчер також виступала проти ідеї єдиної системи податкових пільг, що надає податкові пільги бідним. Тетчерівці хотіли розірвати зв'язки, які залучали середній клас до системи соціального забезпечення; отже, скасування в 1980 році надбавки по безробіттю та по хворобі, пов'язаної з заробітком.

Мета політики соціального забезпечення полягала не в тому, щоб повністю скасувати державу добробуту, а в тому, щоб знищити її, залишивши соціальне забезпечення як останній засіб для найбільш бідної меншини і зробивши його неактуальним для тих із середніми та високими доходами, які замість цього обрали б приватне забезпечення. У цьому Тетчер досягла успіху. Твердження про те, що Тетчер не змогла досягти своєї місії зруйнувати державу добробуту, починається з хибної передумови; вона ніколи не збиралася цього робити. Проте їй вдалося значною мірою зберегти добробут.

Тетчер розглядала індивідуалізм як факт життя; її радник Альфред Шерман (перший директор нового аналітичного центру політичних досліджень) написав у 1977 році у чернетці промови для неї, що «ми просто визнаємо силу власних інтересів у людських справах, особливо в економічних». Ми його не хвалимо і не принижуємо» [34]. Індивідуалізм Тетчер був глибоко позначений самопомогою та милосердям, які підкреслювали її методистське виховання в міжвоєнному Грантемі. Воно було далеким від егоїзму чи жадібності, але воно було вкорінене в цінностях самовпевненості та незалежності, вкорінених у нонконформізмі та лібералізмі (батько Тетчер, Альфред Робертс, був лібералом-олдерменом). Коли Тетчер сказала, що

«суспільство не існує», вона стверджувала, що люди повинні взяти на себе відповідальність за своє життя, і що було марно звинувачувати щось таке туманне, як «суспільство», у своїх проблемах. Якби держава взяла на себе забезпечення сімей і громад, у людей було б менше стимулів робити це самі: уряд тому слід усунути з дороги і дозволити процвітати природній самовпевненості та милосердя.

Коли Девід Кемерон перемиг на чолі Консервативної партії, він заявив, що «є суспільство, це не те саме, що держава». Це був розумний елемент ребрендингу, який, здавалося, дистанціювався від Тетчер, на той час пов'язаний з байдужим індивідуалізмом, який сприяв репутації консерваторів як «поганої партії». Насправді, він доносив майже те саме повідомлення, що й Тетчер, у більш дружній спосіб. Тетчер була індивідуалісткою, але не схвалювала егоїзм, матеріалізм і жадібність, які зараз характеризують 1980-ті роки в нашій історичній пам'яті. Скоріше, це був несподіваний і небажаний побічний продукт урядової політики, яку проводив у 1980-х роках, а також соціальних і культурних змін, що мають довше коріння в післявоєнній Британії [37].

Інші нововведення Тетчер політизували надання допомоги у суворих класових термінах. Страйкуючі працівники або ті, хто залишився без роботи в результаті торговельної суперечки, позбавляються права на отримання допомоги по безробіттю та додаткової допомоги або пенсії (якщо тільки вони не доведуть свою неучасть або відсутність прямої зацікавленості у суперечці або їхнє безробіття не є наслідком втрати будь-якої іншої особи) джерела зайнятості, отриманого після початку страйку. Хоча вимоги страйкуючих таким чином ігноруються, профспілкові виплати розглядаються як дохід, що враховується у звичайному порядку при скороченні допомоги для інших членів домогосподарства. Як наочно продемонстрував страйк шахтарів 1984-85 років, ресурси страйкарів та їхніх сімей значно скорочені змінами епохи

Тетчер (що випливають із Закону про соціальне забезпечення 1980 року та низки нормативних актів, що регулюють торгові суперечки та стягнення із заробітку, прийнятих у 1984 та 1985 рр.) [34]

У період правління Тетчер занепокоєння нерівністю в галузі здоров'я була зосереджена на двох областях - на конкретних соціальних детермінантах здоров'я та на «чорній доповіді» та її спадщині. Наше сьогоденне розуміння динаміки нерівності у здоров'я значною мірою склалося після Тетчер: лише у 1980-і роки було вперше встановлено багато ключових матеріальних та психосоціальних причин нерівності у здоров'ї - такі як безробіття, нерівність доходів та соціальна ізоляція [43].

Тому у 1980-х роках основна увага приділялася цим та іншим відомим специфічним причинам нерівності у охороні здоров'я. Причини, посилені державною політикою Тетчер, такі як безробіття і погане харчування, часто ставали предметом дебатів та заперечення урядом їх наслідків для здоров'я, оскільки Тетчер не дозволяла «державі-нянці» «втручатися» в те, що вона вважала медичною таємницею.

Діяльність академіків та активістів щодо забезпечення рівності у сфері охорони здоров'я була також узаконена Стратегією Всесвітньої організації охорони здоров'я. «Здоров'я для всіх», першою з 38 європейських цілей якої було зменшення нерівності у сфері охорони здоров'я на 25% до 2000 року. Хоча Великобританія підписала цю стратегію, її аспекти нерівності у сфері охорони здоров'я продовжували ігноруватися протягом усього періоду правління Тетчер.

Типовий приклад цього відноситься до публікації в 1986 10-річного доповнення по смертності серед робітників до національного перепису населення 1981. Вперше практично всі дані про соціальний клас були доступні тільки на мікроафішах і, отже, були фактично недоступні широкому загалу [45].

Показники смертності у Великій Британії, а також у всій Західній та Центральній Європі покращувалися протягом приблизно 150 років. Це

довгострокове поліпшення тривало протягом усього періоду правління уряду Тетчер, причому показники смертності з усіх причин знижувалися такими ж темпами, як і в інших країнах, і в порівнянні з періодами до і післяю.

Однак, незважаючи на загальне поліпшення показників смертності, деякі конкретні причини смертності помітно зросли або в період правління Тетчер, або після нього. Наприклад, наприкінці 1980-х і на початку 1990-х років у Великобританії різко зросла смертність, пов'язана з вживанням алкоголю, на відміну від тенденцій, що поліпшувалися в інших частинах Європи. У той час також спостерігалось зростання смертності від наркотиків, самогубств та насильства – все це причини смерті, які, безсумнівно, є соціальними, а не обумовленими біологічними чи фізіологічними чинниками [52].

У Великій Британії показники смертності у північних та внутрішніх міських районах покращувалися набагато повільніше, ніж у більш благополучній Південній Англії, причому у деяких районах показники смертності навіть погіршилися.

Зростання нерівності в галузі охорони здоров'я, яке спостерігалось у Великій Британії в 1980-х і 1990-х роках, було значним, але не безпрецедентним. В інших країнах, які прийняли неоліберальну політику, також спостерігалось зростання нерівності у сфері охорони здоров'я, наприклад, у США та Новій Зеландії [28].

З 1920-х по 1970-і роки у Великій Британії та США нерівність у смертності знижувалася одночасно зі зменшенням нерівності у доходах та створенням держави загального добробуту .

Як говорилося вище, поєднання політики, проведеної при Тетчер, призвело до швидкого зростання рівня безробіття. Починаючи з 1980 року, кількість претендентів на допомогу по безробіттю зросла приблизно з 1 мільйона до 3 мільйонів 1983 року; ще один пік припав на початок

1990-х років. У той самий час спостерігалось стійке зростання кількості одержувачів допомоги з тривалої хвороби (інвалідності). Зростання числа претендентів на допомогу по інвалідності пояснюється бажанням уряду вивести людей з реєстру безробітних та нестачі робочих місць в економіці.

Зростання смертності з конкретних причин, таких як смерть від алкоголю та наркотиків, самогубства та насильство, а також збільшення нерівності в галузі охорони здоров'я, відбулися в той же період часу, коли зростали безробіття, бідність та нерівність у доходах.

Немає сумнівів у тому, що тетчеризм вплинув на здоров'я і благополуччя населення Великобританії. Хоча загальне здоров'я населення продовжувало покращуватися за багатьма показниками (наприклад, за середнім рівнем смертності та дитячої смертності), воно покращувалося повільніше, ніж у інших порівняних країнах.

Агресивне просування політики вільного ринку при Тетчер супроводжувалося зростанням впливу інтересів бізнесу, прагненням до скорочення розмірів держави загального добробуту, визнанням широко поширеного, нерівномірно розподіленого безробіття та проведення низки авторитарних соціальних політик. Все це говорить про те, що тетчеризм сприяв тому, що Великобританія стала менш здоровим і більш нерівноправним місцем, ніж вона могла би бути [24].

2.2 Уряд і профспілки, шахтарський страйк 1984 – 1985 рр.

У другій термін свого перебування на посаді прем'єр-міністра Маргарет Тетчер була рішуче налаштована обмежити вплив профспілок. Документи на Даунінг-стріт за 1983 рік показують, що вона сказала Фердинанду Маунту, тодішньому керівнику свого політичного підрозділу, що погоджується з тим, що поступовий підхід Нормана Теббіта до профспілкової реформи був занадто

боязким і що вони не повинні нехтувати жодною можливістю підірвати членство в профспілках.

Тетчер наказала Маунту взяти на себе політичну роботу, але зберегти його документ про реформу профспілок, у якому він називав профспілки «політизованою мафією», повністю конфіденційною. Він сказав, що до кінця століття вони також сподівалися побачити профспілковий рух, чиї виключні стосунки з Лейбористською партією зменшуються до невпізнання. Знову ж таки, абсурдним і несправедливим є те, що мільйони консерваторів, лібералів і соціал-демократів повинні підтримувати лейбористську партію прямо чи опосередковано. Ці відносини скам'янівають лейбористську партію і заглушають весь політичний діалог.

Хоча прем'єр-міністр відповіла, що вона погоджується з Маунтом, його вимога гарантувати, що члени профспілок повинні брати участь, а не відмовитися від політичного збору – як зараз розглядає лідер лейбористів Ед Мілібенд – розглядалася як На той час Тетчер і Теббіт зайшли занадто далеко, оскільки відновили суперечку про фінансування політичних партій. Торі побоювалися, що це також може призвести до заборони на пожертвування компаній [44].

Підприємства зазнавали краху, зростали інфляція та безробіття. Тетчер негайно розпочала перелом економічної ситуації, керуючись своєю твердою вірою в незалежність особистості від держави та обмежене втручання уряду в економіку. Пізніше вона заявила, що її метою при вступі на посаду було перетворити Британію із «залежного на самодостатнє суспільство, з нації «дай мені» на націю «зроби сам».

Для цього Тетчер зосередилася на приватизації державних підприємств, таких як сталеливарна та вугільна промисловість, які значною мірою залежали від державних субсидій, а також обмеження влади британських профспілок. У 1970-х роках страйки, організовані

Національною спілкою гірників (NUM), викликали повний брак палива та призвели до зупинки виробництва в країні. Тетчер бачила, як наслідки страйків призвели до краху уряду останнього прем'єр-міністра-консерватора Едварда Хіта, і була сповнена рішучості уникнути тієї ж долі.

З іншого боку битви, що насувається, за вугілля був Артур Скаргілл, який у 1981 році став президентом Національної спілки гірників (NUM). Будучи лідером йоркширських шахтарів під час загальнонаціонального страйку 1974 року, він став піонером радикальнішої тактики організації праці (наприклад, посилав пікетувальників на конкретні заводи, щоб зупинити транспортування вугілля), завдяки якому цей страйк увінчався успіхом.

6 березня 1984 року Національна вугільна рада оголосила про свій план скоротити видобуток вугілля в країні на 4 мільйони тонн, щоб зупинити щорічні збитки у розмірі 340 мільйонів доларів. На той час у Великій Британії було 170 діючих вугільних шахт, відомих як розрізи, на яких працювало понад 190 000 осіб. Скаргілл та НУМ підраховали, що план ради директорів призведе до закриття 20 кар'єрів та втрати близько 20 000 робочих місць.

Того ж дня, коли було оголошено про план, шахтарі на одній із копалень у Південному Йоркширі вийшли на роботу. Скаргілл використав це як можливість оголосити загальнонаціональний страйк проти запланованого закриття шахт. Спірно, але він так і не провів загальнонаціонального голосування в NUM, і не всі шахтарі були згодні із страйком. У деяких частинах країни шахтарі продовжували працювати, що викликало напруженість у відносинах із пікетуючими робітниками, які таврували їх як «скабрезників».

Використовуючи агресивну тактику пікетування Скаргілла, страйкуючим шахтарям вдалося закрити багато шахт по всій Британії. Але на відміну від 1970-х років, Тетчер зробила кроки зі створення запасів вугілля та коксу, щоб у разі страйку постачати країну протягом як мінімум шести місяців. Вона також уклала таємні угоди з водіями, які не перебувають у профспілці, для перевезення вугілля, що дозволило уникнути відключення електроенергії, як

під час попередніх страйків.

Страйкуючі шахтарі протистояли поліції, яку підтримував уряд Тетчер, у зіткненнях, які часто переростали в насильство. Ставки були високі для обох сторін: Скаргілл порівнював страйк із боротьбою Великої Британії проти нацистської Німеччини, а Тетчер розглядала її як можливість назавжди придушити войовничі профспілки. Документи, розсекречені у 2014 році, показали, що Тетчер розглядала можливість залучення військових для транспортування продовольства та вугілля та навіть запровадження надзвичайного стану, щоб зміцнити позиції свого уряду [57].

Найжорстокіші зіткнення сталися у Південному Йоркширі, включаючи протистояння на коксохімічному заводі British Steel в Оргріві 18 червня 1984 року за участю 10 000 шахтарів та 5 000 поліцейських. Коли дим розсіявся, 51 шахтар та 72 поліцейські були поранені внаслідок того, що стало відомо як «битва при Оргріві». Десятки шахтарів заарештували, але судове переслідування з боку уряду розвалилося після того, як з'ясувалося, що поліція, крім інших порушень, сфабрикувала докази.

Поки страйк затягувався, уряд Тетчер тримався твердо. Робітники шахтарі в Ноттінгемширі та Південному Лестерширі заснували конкуруючу профспілку, Демократичний союз гірників, і багато шахтарів по всій країні поступово почали повертатися на роботу.

3 березня 1985 року Скаргілл та NUM проголосували за припинення страйку після 362 днів. Духові оркестри, паради та барвисті прапори супроводжували повернення багатьох шахтарів на роботу, оскільки вони мужньо зазнавали поразки. Жодної угоди не було, і уряд Тетчер не зробив жодної поступки. Жорстка позиція прем'єр-міністра допомогла створити їй стійку репутацію «залізної леді» – таке прізвисько їй дала радянська преса у 1970-х роках. Вона привела Консервативну партію до трьох

перемог на виборах поспіль і протрималася при владі 11 років, довше ніж будь-який інший британський політик 20-го століття.

Провал страйку шахтарів 1984-1985-х років допоміг пожвавити британську економіку, але мав серйозні наслідки для майбутнього профспілок та вуглевидобутку у Великій Британії. Членство у профспілках впало з 40 відсотків робочої сили країни до 20 відсотків, а в наступні десятиліття впало ще нижче [67].

Місіс Тетчер, яку активно підтримувала національна преса, змогла довести, що суперечки 1980-х років будуть виграні або програні не тільки на лінії пікету, але й на тлі громадської думки, і значна частина висвітлення в ЗМІ була обернута проти профспілок.

Великий вибух 1986 року та дерегуляція фінансових ринків у Лондоні лише підкреслили загибель профспілок. Закінчення націоналізації та поглинання акцій працівниками нещодавно приватизованих галузей було яскравим нагадуванням про зміни, що відбулися.

За десятиліття Тетчер кількість акцій зросла та частка акцій власності після продажу муніципальних будинків – зросла втричі. До кінця 1980-х років тотальний страйк став історією; жодна профспілка не могла попросити своїх членів, які мають значну іпотеку, розглядати щось більше, ніж одно- чи, можливо, дводенний страйк.

Організаційно вбивчим ударом для профспілок стало припинення роботи закритого цеху та відкликання угод про «відлік», які вимагали від роботодавців відраховувати профспілки [64].

До 1994 року, коли вугледобувна промисловість була остаточно приватизована, у Британії налічувалося лише 15 шахт; після смерті Тетчер у 2013 році їх залишилося лише три. Страйк шахтарів і руйнівні наслідки падіння вугільної промисловості залишили незабутні шрами на багатьох колишніх шахтарських селищах Британії, а також невдоволення урядом і поліцією.

2.3 Ольстерська криза

12 серпня 1969 року почалося те, що в Британії називають «The Troubles» – «Смута», кривавий конфлікт у Північній Ірландії. Проте, витоки «смути» сягають багатовікової війни, в ході якої переважно католицьке населення Ірландії намагалося звільнитися від британського (у переважній більшості протестантського) правління. У 1921 році ірландці успішно боролися за незалежність, і Ірландія була поділена на дві країни: Ірландська вільна держава, яка була майже повністю католицькою, та меншу Північну Ірландію, яка була переважно протестантською з католицькою меншістю.

У той час як Ірландія була повністю незалежною, Північна Ірландія залишалася під британським правлінням, і католицькі громади в таких містах, як Белфаст і Деррі (юридична назва Лондондеррі), скаржилися на дискримінацію та несправедливе поводження з боку уряду та поліції, контрольованих протестантами. Згодом у Північній Ірландії сформувалися дві протиборчі сили, переважно за релігійною ознакою: католицькі «націоналісти» проти протестантських «лоялістів».

У 1960-х роках нове покоління політично та соціально свідомих молодих католиків-націоналістів у Північній Ірландії почало дивитися на рух за громадянські права в Америці як на модель для припинення того, що вони вважали кричущою антикатолицькою дискримінацією у своїй країні. Молоді лідери націоналістів, такі як Джон Хьюм, Остін Каррі та Бернадетт Девлін, відмовлялися приймати статус-кво. Вони бачили, що відбувається у Сполучених Штатах і як мирні масові протести привернули увагу до важкого становища чорношкірих американців, які живуть в умовах сегрегації та Джима Кроу.

На 5 жовтня 1968 був запланований марш протесту по вулиці Дьюк в Деррі. Націоналістичні активісти хотіли привернути увагу до

дискримінаційної житлової політики, що призвела до фактичної сегрегації за релігійною та сектантською ознакою.

Марш був заборонений урядом Північної Ірландії, але протестувальники не підкорилися наказу та зібралися 5 жовтня з табличками «Одна людина – один голос!» та «Розгромимо сектантство!».

Натовп почав рух, але був заблокований лінією поліцейських із Королівського ольстерського констебля (RUC), озброєних кийками. Поліцейські накинулися на протестувальників та одночасно відрізали їм шлях до відступу. Телевізійні камери зняли тривожні кадри того, як офіцери КРО б'ють дубинками тих, хто марширує, а на вулицях панує хаос.

Поліцейський розгін 5 жовтня 1968 року посилив напруженість між католицькими націоналістами та протестантськими лоялістами та створив ґрунт для нових жорстоких зіткнень.

У Новий рік 1969 року націоналістичні активісти взяли приклад із історичного Маршу Мартіна Лютера Кінга-молодшого на Сельмі та організували марш із Белфасту, столиці Північної Ірландії, в Деррі, «столицю несправедливості», як назвала її Бернадетт Девлін. Маршрут проходив через відомі оплоти лоялістів, де була відчутна загроза насильства.

RUC забезпечував поліцейський супровід протестуючих націоналістів протягом усього багатоденного маршу, поки вони не досягли мосту Бурнтолет поза Деррі. У цей момент, згадують протестувальники, поліція одягла шоломи та щити, ніби очікуючи на неприємності. У цей момент натовп лоялістів почав обсипати протестувальників камінням.

Нападники, кількість яких оцінюється в 300 осіб, накинулися на міст із кийками та залізними прутами Деякі носили білі пов'язки B-Specials, допоміжного поліцейського підрозділу RUC. У той час, як закривавлені протестуючі бігли в крижану річку в пошуках захисту, офіцери РУК стояли осторонь і нічого не робили, щоб захистити їх.

Засідка на мосту Бернтолет була дуже схожа на події 7 березня 1965

року, коли мирні учасники маршу в Сельмі перетнули міст Едмунда Петтуса і були жорстоко відбиті лінією поліцейських штату Алабама в білих шоломах, озброєних сльозогінним газом, нічними.

Деякі історики відносять початок «смути» до подій серпня 1969 року, коли парад лоялістів у Деррі викликав триденні заворушення та жорстоку розправу.

По всій Північній Ірландії, групи лоялістів регулярно влаштовували паради на честь військових перемог протестантів, починаючи з 17 століття. Богсайдери сприйняли парад «Учнів» як пряму провокацію та приготувалися до жорстокої конфронтації, забарикадувавши вулиці та приготували пляшки із запалювальною сумішшю. Як і очікувалося, націоналістично налаштовані богсайдери вступили в зіткнення з «Учнями», що йшли, і офіцери РУК кинулися пригнічувати заворушення. Вони зустріли запеклий опір богсайдерів, які кидали каміння та пляшки із запальною сумішшю.

Битва за Богсайд, як її називають, тривала три дні, але найсерйозніших руйнувань було завдано в Белфасті, де натовпи лоялістів за підтримки «B-Specials» заповнили католицькі квартали і спалили вщент 1500 будинків.

14 серпня прем'єр-міністр Північної Ірландії закликав британський уряд направити війська на відновлення порядку. Це стало початком розгортання британських військових у Північній Ірландії протягом десятиліть [32].

Політичні рішення Маргарет Тетчер закріпили міжконфесійні розбіжності, передавали військові повноваження секурократам і підірвали основні права людини.

У 1980 і 1981 роках тривалі протести воєнізованих ув'язнених у Північній Ірландії завершилися серією голодування. В'язні в'язниці «Лабіринт», включаючи депутата Боббі Сендса, відмовлялися від їжі, щоб

спробувати покращити умови життя та повернути статус «політичного в'язня». Тетчер була непохитною у своїй відмові від переговорів, оприлюднивши свою сумнозвісну заяву, що «злочин є злочин - це не політика». Масове голодування, яке розпочалося в 1981 році, призвело до смерті десяти страйкуючих, включно з Сендсом.

Внаслідок голодування в Північній Ірландії посилювався рівень насильства. Понад 100 000 людей пройшли по маршруту похорону Сендса. Тетчер сказала про Сендса, що він «був засудженим злочинцем. Він вирішив покінчити з собою. Це був вибір, який його організація не дозволила багатьом своїм жертвам».

Уряд Маргарет Тетчер захищав структуровану політичну та релігійну дискримінацію та політичну перевірку на півночі, законодавчо закріпив політичну цензуру та більшою мірою, ніж будь-коли раніше, закріпив змову між британськими державними силами та юніоністськими ескадронами смерті.

Саме під її керівництвом у 1982 році в розвідувальному корпусі британської армії було створено Підрозділ силових досліджень (FRU). Цей підрозділ вербував агентів, які потім використовували для вбивства громадян. Серед них був вірний Брайан Нельсон, колишній британський солдат і член Асоціації оборони Ольстера [23].

У 1984 році на Тетчер було скоєно замах, коли на конференції Консервативної партії в гранд-готелі Брайтон вибухнула бомба ІРА. Четверо делегатів загинули, багато інших отримали поранення, але Тетчер вижила. Її безкомпромісна точка зору була лише посилена спробою вбивства, і вона продовжувала демонструвати жорстку реакцію, коли мала справу з республіканцями-дисидентами [36].

Через місяць після описаних подій відбувся англо-ірландський саміт, де стало зрозумілим, що прем'єр-міністр схиляється до зміни тактики ведення переговорів з Республікою. Після її знаменитої мови під назвою «Ні, ні, ні» на прес-конференції після саміту, де в тому числі була дана остаточна відповідь на

пропозиції Нового Ірландського форуму, Англія пішла шляхом посилення своєї позиції.

Тетчер, відкидаючи пропозиції ірландців, розіграла шахматну партію, знаючи, що вони, як слабкіша сторона в політичному та економічному сенсі, не в змозі відмовитися від переговорів. Насправді, на той час вирішення конфлікту Тетчер бачила лише з участю Ірландської Республіки. Проте вона посилила свою позицію, відбираючи таким чином у ірландців право диктувати свої умови. Це насамперед передбачало відмову від усіх ірландських пропозицій щодо врегулювання кризи, які Англії були не вигідні.

До них можна віднести можливість об'єднання Півночі та Півдня, спільного управління Північною Ірландією з Республікою, створення конфедерації Півночі та Півдня, уніфікації законодавства. (Поширення ірландських законів на територію Півночі, створення єдиних судів).

У цій ситуації, якби Тетчер не віддала перевагу настільки жорсткій позиції, подальші переговори пішли б за ірландським сценарієм, що означало для Англії фактичну втрату своєї влади над провінцією.

Існувало багато причин, які підштовхнули Тетчер до зміни тактики переговорного процесу. Вони мали як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. До об'єктивних можна зарахувати зацікавленість Ірландії у продовженні діалогу. Хоча її план врегулювання конфлікту, який був представлений Англії під час саміту 1984 р., відкинули, надалі переговорний процес було продовжено з ініціативи ірландської сторони.

Фіцджеральд пішов на поступки вже у грудні 1984 р. після короткострокового періоду охолодження у відносинах двох країн, що тривав близько місяця. Вважають, що листопадовий саміт не привів до результатів. Однак у цьому можна сумніватися. Саме перебіг і результат саміту стали визначальними при формуванні принципово нової позиції Республіки Ірландія у переговорному процесі.

Підписання англо-ірландської угоди для Ірландії було б фактором поліпшення політичного іміджу країни, оскільки настільки сильна і впливова держава як Англія, підтвердила б тим, що не мала можливості самотійно, без втручання Республіки, впоратися з врегулюванням кризи на території своєї провінції. До того ж конфлікт послаблював економіку, негативно позначався на міжнародній репутації Республіки Ірландія через теракти ІРА. Отже, і Ірландія потребувала якнайшвидшого вирішення кризи.

До об'єктивних причин, які сприяли переговорному процесу, слід зарахувати і те, що з 1 січня 1973 р. Великобританія та Ірландія увійшли до складу Європейського Союзу. Це означало відкритість кордонів для католиків і протестантів і можливість вирішувати головну проблему кризи Ольстера, що полягала в дискримінації за етноконфесійною ознакою. Відповідно, потрібно об'єднати зусилля обох країн у справі викорінення тероризму.

Серед суб'єктивних факторів, що сприяли продовженню переговорного процесу, певне значення мав страх, якого зазнала прем'єр-міністр Великобританії в момент вибуху в готелі Брайтона. Після теракту було усвідомлено необхідність підвищення результативності переговорного процесу для того, щоб припинити вбивства та кровопролиття, а також убезпечити своє власне життя. Слід зазначити і усвідомлення прем'єр-міністром Ірландії Фіцджеральдом того факту, що у разі укладання угоди, він увійшов би в історію своєї країни як політик, який зумів багато чого досягти, а також підняв би свою популярність на європейському континенті.

3 грудня 1984 р. розпочався новий період англо-ірландських відносин - переговори вступили у фінальну фазу. Наведені вище фактори у сумі призвели до підписання англо-ірландської угоди, яка стала вінцем переговорного процесу. Через рік після саміту 1984 р., у листопаді 1985 р., на англо-ірландській міжурядовій конференції, Англія та Республіка Ірландія підписали угоду в Хілсборо, яка чітко визначила роль кожної сторони у вирішенні конфлікту. Таким чином, можна відзначити, що з 1980 по 1984 р. сторони

намітили сфери взаємодії у Північній Ірландії, сформували свої позиції щодо врегулювання кризи. Період з 1984 р. можна назвати найефективнішим, оскільки лише за один рік після листопадового саміту сторонам вдалося розробити та підписати найважливішу для мирного вирішення конфлікту угоду [11].

Міжурядова конференція оформила відносини між Великою Британією та Ірландією, і це, супроводжуючись частими контактами через Європейський Союз на офіційному та політичному рівні, стало ключовим фактором у Декларації Даунінг-стріт, Спільному рамковому документі та мирному процесі Північної Ірландії 1990-ті роки.

Аспект безпеки угоди був ключовою проблемою для Маргарет Тетчер і Гаррета Фітцджеральда. У своїй автобіографії Гаррет Фітцджеральд вказав на те, як RUC керує демонстраціями профспілок, покращує умови умовно-дострокового звільнення та відпустки з співчуття для ув'язнених та створення Комісії з розгляду скарг на поліцію як свідчення прогресу в законодавстві та питання, пов'язані з безпекою. Маргарет Тетчер дещо стриманіша у своїй автобіографії: «наші вчинки віддалили юніоністів, не досягнувши рівня співробітництва в галузі безпеки, на який ми мали право очікувати»[59].

Нездатність ірландських судів екстрадувати до Британії низку підозрюваних активістів Ірландської республіканської армії (ІРА), зокрема Евеліна Гленхолмса та о. Патріка Райана, напружені англо-ірландські відносини, як і відмова британського уряду запровадити суди з трьох суддів для терористичних злочинів у Північній Ірландії. Загалом, прогрес у сфері поліцейської та судової систем був меншим, ніж очікувалося. Угода призвела до деякого покращення транскордонного співробітництва в галузі безпеки, передбачаючи обмін розвідувальною інформацією між урядами та поліцією [42].

10 квітня 1998 року, після раундів багатопартійних переговорів,

нарешті була досягнута угода в Белфасті або угода Страстної п'ятниці. Згідно з угодою, Північна Ірландія отримала більший рівень автономії, а католицька громада та її партії — гарантоване квотне представництво у законодавчій та виконавчій владі. Також були погоджені механізми співпраці та комунікації як із британським урядом у Лондоні, так і з Республікою Ірландія. Після підписання угоди рівень насилля значно зменшився, проте проблеми у відносинах між двома громадами залишилися [6].

3 МІЖНАРОДНА ТА ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ М. ТЕТЧЕР

3.1 Британсько-американські відносини

«Особливі відносини» між Сполученими Штатами та Сполученим Королівством послужили об'єднанню двох націй протягом останнього століття. Частково завдяки спільній мові, історично спільним ворогам і схожим політичним структурам – лідерам двох країн легше, ніж іншим, досягти спільних цілей. Мабуть, жодні стосунки між американськими та британськими лідерами не були міцнішими, ніж у президента Рональда Рейгана та прем'єр-міністра Маргарет Тетчер у 1980-х роках.

Голови своїх відповідних консервативних політичних партій Рейган і Тетчер поділяли схожі погляди на економіку та антикомунізм. Незважаючи на різні підходи до політики, вони створили тісні зв'язки, які дозволили їм зміцнити англо-американський союз у той час, коли міжнародний порядок зазнавав глибоких змін з розпадом Радянського Союзу та возз'єднанням Німеччини [58].

У широкому сенсі економічна стратегія Рейгана і Тетчер включала п'ять наступних елементів:

- Зниження чи усунення інфляції. Це передбачало проведення жорсткішої грошово-кредитної політики, включаючи уповільнення зростання грошової маси. Публікація цільових показників грошової експансії допомогла б знизити очікування людей та стримати зростання цін та заробітної плати. Обидва лідера мають намір зайняти жорстку позицію щодо підвищення заробітної плати, особливо у державному секторі.
- Скоротити чи уповільнити темпи зростання державних витрат. У Великій Британії це мало бути досягнуто в основному за рахунок поступового зниження рівня державних запозичень, що

послабило б будь-який негативний ефект «витіснення» державних запозичень на фінансових ринках та допомогло б досягти збалансованого бюджету. Рейган також хотів рухатися до ідеалу збалансованого бюджету, але, хоча він обіцяв скорочення видатків у бюджеті 1982 року, його пріоритети полягали не так у скороченні видатків, як у перенаправленні державних витрат від соціальних програм до видатків на оборону.

- Податкові зміни та скорочення. Пані Тетчер хотіла знизити прямі податки, особливо найвищі ставки, та збільшити непрямі податки. Рейган хотів здійснити зниження податків протягом трьох років та на певному етапі провести комплексну податкову реформу. Обидва лідери хотіли, щоб найбільшу вигоду від зниження податків отримали групи населення з вищими доходами та бізнес, щоб сприяти економічному зростанню, а не досягненню мети більшої справедливості. Рейган смутно сподівався, що подальше економічне зростання призведе до збільшення податкових надходжень, що допоможе сплатити за зниження податків.

- Скоротити масштаб та обов'язки уряду. Обидва хотіли зробити це частково за рахунок скорочення штату та зменшення кількості нормативних актів. Рейган також хотів передати деякі обов'язки урядам штатів (так званий «новий федералізм»), а місіс Тетчер планувала роздержавлення чи приватизацію деяких видів державної діяльності, передачу послуг на поспіль приватному сектору та підвищення здатності людей самостійно дбати про себе.

- Розширення економіки під керівництвом приватного сектора. Обидві сторони сподівалися, що контроль над інфляцією, зниження податків і скорочення державного управління, а також зусилля уряду щодо підвищення конкурентоспроможності економіки допоможуть викликати реакцію у відповідь з боку приватного підприємництва.

Перший офіційний візит Маргарет Тетчер до Сполучених Штатів відбувся у 1967 році, коли вона, будучи молодим членом парламенту, здійснила поїздку країною в рамках програми обміну Державного департаменту.

Шеститижнева поїздка познайомила її зі США, але тільки після зустрічі з Рональдом Рейганом вона знайшла свою політичну «половинку» та сформувала союз, який згодом змінив історію [61].

Ідеології Тетчер та Рейгана стали настільки впливовими, що у них з'явилися свої імена: Тетчеризм і Рейганоміка – обидва ґрунтуються на непохитному переконанні, що вільний ринок може побудувати кращу країну, ніж залежність від сильного центрального уряду.

Економічні цілі Рейгана було сформульовано у його посланні до Конгресу 18 лютого 1980 року. Він пообіцяв, що магія ринку допоможе знищити обох драконів економіки – інфляцію та безробіття. Тим, хто висловлювався проти його планів, президент відповідав: «Чи є у них альтернатива, яка пропонує більше шансів збалансувати бюджет, знизити та усунути інфляцію, стимулювати створення робочих місць та зменшити податковий тягар?»[65] У той час як Рейган обіцяв, що його програма додасть три мільйони робочих місць в економіку, місіс Тетчер не давала жодних точних зобов'язань, хоча її уряд, звісно, сподівався, що її політика знизить рівень безробіття.

Програми Рейгана та Тетчер були розраховані на середній клас, але багато поінформованих спостерігачів у США та Великобританії вважали запропоновані заходи «експериментами» або «азартними іграми». Чому було так багато скептицизму та сумнівів? По-перше, щодо Великобританії багато хто вважав, що жорстка грошова політика та плани різкого підвищення відсоткових ставок, не сприяючи економічному зростанню, призведуть до скорочення банківських кредитів для промисловості, банкрутств, зростання безробіття та важкої рецесії. Багато хто також сумнівався в тому, що деякі монетаристські теорії будуть реалізовані на практиці. Багато чого залежало від надій, а не від надійних доказів, заснованих на минулому, наприклад, віра в те, що публікація цільових показників грошово-кредитної політики може знизити

«очікування» і зниження податків призведе до збільшення інвестицій. У середині 1979 року Великобританія вступила у важку рецесію. Дивно, але президент Рейган, здавалося, зовсім не знав, що аналогічний пакет заходів щодо стримування грошово-кредитної політики у поєднанні з фіскальним стимулюванням (шляхом зниження податків) на початку 1980 може в кінцевому підсумку призвести до різкого економічного спаду і в Сполучених Штатах.

Ймовірно, обидві країни у будь-якому разі йшли до м'якої рецесії через вплив різко збільшених цін на нафту після заворушень в Ірані у 1978-79 роках. Наприкінці 1981 року американські акції почали різко падати. Легша грошова політика і жорсткіша фіскальна політика в кожній країні могли б стримати зростання відсоткових ставок і створити менше проблем для промисловості.

У довгостроковій перспективі урядам обох країн вдалося знизити інфляцію, але в короткостроковій перспективі ситуація з інфляцією погіршилася в обох країнах, особливо у Великій Британії.

Як Рейгану, так і Тетчер не вдалося зупинити або скоротити зростання державних витрат через опір громадськості та законодавців пропонованим скороченням у таких чутливих галузях, як соціальне забезпечення та соціальний захист, збільшення видатків на безробіття та збільшення видатків на оборону. Єдине істотне скорочення федеральних витрат відбулося у програмах, переважно керованих штатами та місцевими органами влади - освіту, навчання і зайнятість, транспорт - і частково ці скорочення відбивали прагнення президента федералізації, повернення повноважень штатам та місцевим співтовариствам. Аналогічним чином у Великій Британії були проведені великі скорочення в житловому будівництві та менш значні - в освіті, в основному за рахунок скорочення грантів місцевим органам влади, що надають ці послуги.

Обидва лідери досягли економії в центральному управлінні і скоротили кількість державних службовців, а скорочення витрат, як правило, непропорційно позначилося на менш забезпечених верствах населення,

особливо на деяких соціальних послугах і соціальному забезпеченні. Загалом, близько 10% федеральних витрат на програми для бідних було скасовано або скорочено, включаючи допомогу сім'ям з дітьми-утриманцями та талони на харчування. Британському уряду все ж таки вдалося знизити рівень державних запозичень, і ця мета була пріоритетною порівняно з подальшим зниженням податків після 1979 року. На відміну від них Рейган віддав перевагу зниженню податків, і незабаром федеральний борг та дефіцит бюджету досягли астрономічних розмірів. У результаті 1982 року Рейгану довелося відмовитися від надії збалансувати бюджет до 1984 року[41].

Податкова реформа тепер стала метою урядів другого терміну як у Великій Британії, так і в США. І Рейган і Тетчер хочуть вивести низькооплачувані верстви населення з-під оподаткування, а Рейган хоче знизити верхню ставку прибуткового податку до 35%. Для фінансування цих змін обидва уряди шукають способи відмовитися від деяких спеціальних податкових пільг та звільнень, які, як і пільги з іпотечного податку для приватних домовласників, спонукають людей вкладати свої гроші у нерухомість чи інші види видатків, а не заощаджувати. В результаті поглинаються кошти, які могли б бути інвестовані у промисловість чи, як хоче Рейган, допомогти покрити дефіцит державного бюджету.

Як Рейган, так і Тетчер зазнали потужного лобіювання з боку груп, які виступають проти певних змін. В результаті британський уряд відмовився від ідеї скасування податкових пільг для пенсійних фондів або пільг з іпотечного податку, і на даний момент відмовився від спроби проведення будь-якої комплексної податкової реформи [51].

Уряд Тетчер досяг більшого успіху, ніж адміністрація Рейгана, у прагненні до дерегулювання та скорочення масштабів та обов'язків уряду. З 1979 року державні активи було продано приватним компаніям у межах

великої програми приватизації чи роздержавлення. Приватним компаніям було надано можливість конкурувати з колишніми державними монополіями у певних областях або на певних умовах, і це торкнулося, наприклад, міжміського, автобусного та повітряного транспорту. Уряд скоротив зобов'язання Національної служби охорони здоров'я, передавши відповідальність за інвалідів, літніх та немічних людей з лікарень до місцевих громад. Уряд спробував зменшити тягар дрібної бюрократії, скоротивши кількість форм, спростивши і скоротивши ряд нормативних актів, що стосуються малого бізнесу. З 1981 року йому вдалося зняти деякі правила та обмеження у сфері фінансових послуг, що дозволило посилити конкуренцію між комерційними банками та будівельними товариствами, а також запровадити банки у новий спектр послуг, включаючи прямий маркетинг акцій та паїв.

Президент Рейган не досяг великого успіху у своєму прагненні до дерегулювання, звільнення економіки від надмірної бюрократії як прелюдія до економічного зростання. Щоправда, він одразу ж після приходу до влади скасував залишки контролю за цінами на нафту, що у довгостроковій перспективі призвело до зниження цін, та продовжив регулювання галузі внутрішніх авіаліній. Крім того, такі ключові агентства, як Агентство з охорони навколишнього середовища та Агентство з охорони праці та здоров'я, стали витрачати менше часу на забезпечення дотримання тих правил, які вони вважають причіпками. Політика дерегулювання врешті-решт стала настільки суперечливою, що її довелося пом'якшити, щоб зберегти мир і, у багатьох випадках, робочі місця. В результаті велику реформу американського банківського законодавства, якої бажали багато банків та адміністрація Рейгана, довелося відкласти. Хоча Рейгану не вдалося радикально передати федеральні повноваження штатам, частково тому, що губернатори штатів та інші розглядали передачу повноважень як замасковане скорочення бюджету, йому все ж таки вдалося домогтися деякої передачі повноважень на нижчі рівні

управління і в добровільний сектор. Однак деякі вважали, що за Рейгана федеральний уряд не став легшим. Аналогічним чином у Великій Британії стверджували, що, незважаючи на скорочення розміру державного сектора з 1979 року, тягар держави в жодному разі не зменшився. Уряд відчував себе зобов'язаний втручатися, щоб переконатися, що не існує перешкод для його монетаристської політики або так званих відзначених сил.

Британія переживала повільне відновлення економіки з кінця 1981 року, і з того часу середній темп зростання становив близько 3% на рік. Американці переживали вищі темпи зростання з кінця 1982 року, але у 1985 року зростання значно сповільнилося. Причинами обох відновлень стали зниження процентних ставок, зниження інфляції та нижчі ціни на нафту. Жоден уряд не може похвалитися великим успіхом у сприянні підйому економіки. У жодному випадку не можна сказати, що ринкові сили «з боку пропозиції» забезпечили основний імпульс для економічного розвитку. Швидше, обидва відновлення були викликані кейнсіанськими силами «попиту», такими як збільшення споживчих витрат на автомобілі, житло тощо, причому провідну роль відіграв третинний сектор, зокрема роздрібна торгівля, а не виробництво, чому сприяла нездатність обох урядів обмежити державні витрати, як вони сподівалися. Масивний дефіцит бюджету, частково спричинений значними видатками на оборону, сприяв активнішому відновленню американської економіки, яка на три п'ятих фінансувалася за рахунок іноземних інвестицій, залучених високими відсотковими ставками.

Найбільший вплив адміністрацій Рейгана і Тетчер був обумовлений їх орієнтацією на розвиток бізнесу, щедрою роздачею грантів та податкових пільг промисловості, а також зусиллями щодо усунення непотрібних норм регулювання та підвищення конкурентоспроможності. Цей вплив найбільше відчули на собі малі та

середні фірми, які відіграли важливу роль в обох економічних підйомах, але багато з них працювали у сфері послуг, а не у виробництві.

Пов'язані зі своїм ухилом у бік бізнесу, Рейган і Тетчер проявили себе як противники організованої праці. У Сполучених Штатах в результаті нещодавно прийнятих законів фірмам було дозволено анулювати трудові угоди, просто переходячи з профспілкових підприємств на непрофспілкові, і оголошувати себе банкрутами, щоб анулювати трудові контракти, а потім реорганізуватися на непрофспілковій основі. Американські профспілки ніколи не мали такого впливу на американську політику, яким користувалися британські профспілки у Великій Британії, і представляли набагато меншу частку всього працюючого населення. Тетчеристи, як і монетаристи, вважали, що більша частина безробіття є результатом монопольних обмежень з боку профспілок, які перешкоджають зниженню реальної заробітної плати. За допомогою трьох законів уряд прагнув скоротити повноваження профспілок. Рішуча протидія обох лідерів страйкам на користь підвищення заробітної плати допомогла стримати інфляцію заробітної плати. Незважаючи на ознаки більш конструктивної співпраці між керівництвом та працівниками та менший опір профспілок змінам у деяких великих компаніях, британському уряду поки що не вдалося переконати багатьох працівників у тому, що високі вимоги щодо заробітної плати можуть завдати шкоди економіці.

В обох країнах у період з 1979 по 1984 рік реальні доходи менш забезпечених верств населення впали, тоді як у тих, хто заробляв середньо або вище середнього, реальні доходи зросли. Ситуація стала особливо серйозною у Великій Британії, оскільки рівень безробіття, замість того, щоб знизитися в період відновлення, як у США, погіршився. Причинами цього стали жорсткіша грошова політика у Великій Британії, більша мобільність робочої сили та переважання культури підприємництва США. У розпал рецесії 1981 і 1982 років Тетчер і Рейган та їхні партії втратили більшу частину своєї первісної популярності. Однак і Рейган, і Тетчер були переобрані в 1983 та 1984 роках

частково тому, що, по-перше, на той час економіка обох країн перебувала на підйомі, а по-друге, не з'явилося жодного лідера-суперника з порівнянним авторитетом чи особистістю. Всі ознаки вказують на те, що електорат голосував за Рейгана та Тетчер особисто, а не за їхню конкретну політику. Для багатьох простих людей обидва лідери досягли певних успіхів у відновленні національної гордості та індивідуальної самоповаги після принижень минулого[33].

У Великій Британії платіжний баланс перебуває у здоровому профіциті з 1980 року, багато в чому завдяки доходам від нафти Північного моря, і дефіцит бюджету 1985 року значно скоротився. Навпаки, великі бюджетні та торгові дефіцити Америки підірвали довіру людей до економіки та призвели у 1985 році до уповільнення темпів зростання та падіння курсу долара. Жодна інша країна не змогла б накопичити такі борги, оскільки була б змушена стримувати їх з боку МВФ та кредиторів, як це сталося з Великобританією у 1976 році. США перебувають у особливому становищі, оскільки борги інших країн розраховуються і оплачуються у доларах, і лише США можуть друкувати долари на оплату своїх рахунків. Обидві країни, як і раніше, страждають від сильного проникнення імпорту та серйозної деіндустріалізації. Багатьом не вистачає впевненості уряду Тетчер у тому, що сфера послуг якимось чином заповнить прогалину, що утворилася внаслідок зниження доходів від видобутку нафти в Північному морі в період з 1985 по 2000 рік, або що обробна промисловість якимось чином повстане знову, як фенікс із попелу. Насправді багато хто вважає, що політика місіс Тетчер тільки прискорила промисловий занепад, і що, незважаючи на її зусилля втягнути Британію у вік інформаційних технологій та науки, завдяки державній підтримці відповідних галузей, Британія може стати доказом того, що можна повернутися до минулого [50].

Незважаючи на величезні відмінності між політичними,

економічними та соціальними системами Великої Британії та Америки, а також обставинами та обмеженнями, в яких діяли Рейган і Тетчер, під час аналізу всіх різноманітних широких ниток Рейганоміка та Тетчеризм характеризуються скоріше подібностями, ніж відмінностями. Незважаючи на це узагальнення, природно, відмінності характеризують конкретні аспекти, як у випадку із фактичною фіксацією уряду Тетчер на грошовій масі та рівні державних запозичень порівняно з більш релаксованим американським підходом до цих аспектів. Незважаючи на їхні радикальні наміри, спостерігачі вважають, що і Рейгану, і Тетчеру довелося діяти повільно на практиці. У той час як Рейгану довелося боротися з Конгресом і Верховним судом, місіс Тетчер, хоч і була впевнена (на відміну від Рейгана) у більшості голосів у парламенті за свої законодавчі заходи, мала б брати до уваги жорстку опозицію у своєму власному кабінеті та на державній службі, а також, можливо, негативну реакцію громадськості, відображену в опитуваннях громадської думки. Нарешті, обидва лідери значно відрізняються один від одного за характером та досвідом. Хоча місіс Тетчер викликає велику повагу, її не дуже люблять. Президент Рейган, якою б не була його політика, користується величезною особистою популярністю завдяки своїй невимушеності, чарівності, почуття гумору та оптимізму. Обидва вони, ймовірно, жорсткі, популістські, «переконані» консервативні політики, але якщо Рейган - природний примиритель, то Тетчер - конфронтаційний політик, який різко розмежовує своїх відданих прихильників, які сумніваються у своїй партії і схильний антагонізувати супротивників, таких як профспілки.

3.2 Фолклендська криза

Фолклендська війна – збройний конфлікт, який призвів до тисячі людських втрат і став вирішальним у політичній кар'єрі прем'єр-міністра Великобританії Маргарет Тетчер. Неоголошена війна тривала всього три місяці,

проте вона значно укріпила позицію країни на політичній мапі світу [19].

2 квітня 1982 року, 130 аргентинських спецназівців висадилися під прихистком темряви в південній частині Атлантичного океану на британських Фолклендських (аргентинці називають їх Мальвінськими) островах, котрі знаходяться на відстані 1100 миль від Буенос-Айреса. Після десятиліть дипломатичних розбирань, аргентинці розпочали раптове вторгнення на Фолклендські острови. Їхня правляча військова хунта сподівалася нарешті поставити Лас-Мальвіні – так острови називаються в Аргентині - під контроль Буенос-Айреса.

Вторгнення викликало потужну політичну та медійну реакцію у Великій Британії, що призвело до швидкого створення спільних сил. 5 квітня 1982 року перші елементи цих сил відправилися до Південної Атлантики, щоб повернути Фолкленди.

Оперативна група складалася зі 100 кораблів. На їхніх бортах перебувала посилена 3 бригада командос, з 2-м та 3-м батальйонами Парашютного полку, а також інші підрозділи, включаючи посилений загін «Блюз енд Роялс» під командуванням бригадного генерала Джуліана Томпсона.

У додатку Б подана карта Фолклендських островів, використана 81 артилерійською ротою Королівської армії.

Окрім величезної відстані – Фолклендські острови знаходяться приблизно за 8 000 миль (майже 13 000 км) від Великобританії – армія також зіткнулася з обмеженнями щодо того, які сили можуть бути задіяні. Із 160 000 солдатів регулярної армії в 1982 році 55 000 були в Німеччині з британською армією на Рейні, протистоявши загрозі Варшавського договору. Німеччина домінувала в стратегічному мисленні армії того часу, впливаючи на доктрину, обладнання та методи постачання та посилення.

Переважаюча теорія полягала в тому, що будь-яка війна, що

почнеться із радянським блоком, буде вестися на рівнинах Північної Європи. А головну роль у такому сценарії дій відігравала б бронетехніка, і тому, будь-які дії піхоти проводилися б у поєднанні з важкоброньованими та механізованими підрозділами. Крім того, у Північній Ірландії також перебувало близько 11 000 військовослужбовців. Фолклендський конфлікт виявився зовсім іншим. Тож гарнізони, що базувалися в Берліні, Гонконзі, Гібралтарі, Белізі, Брунеї та на Кіпрі були не придатними.

До того, як 5-а піхотна бригада покинула Великобританію в напрямку на Фолкленди, британський спецназ уже був залучений. У період з 21 по 25 квітня ескадрилья «D» 22-ї спеціальної авіаційної служби (SAS), разом із відділом спеціальної човнової служби (SBS) і ротою «M» із 42-х командос, відбили острів Південна Джорджія. У той час це було частиною залежності Фолклендських островів.

У додатку В зображена географічна карта Фолклендських островів.

Сильно навантажені всіма необхідними припасами, патрулі з чотирьох одиниць ескадрильї «G» повинні були орієнтуватися на місцевості без прикриття. Їм доводилося рухатися вночі, а протягом дня маскувались, щоб уникнути виявлення.

У ніч на 14 травня 45 солдатів ескадрильї D SAS, за вогневої підтримки 148 батареї, 29 Commando Royal Artillery атакували аргентинський аеродром на острові Піббл і знищили 11 літаків. Протягом цього періоду Королівський флот продовжував нести втрати від аргентинських повітряних атак, втративши кілька суден. У Лондоні посилювався політичний тиск. Початковий план Томпсона полягав у просуванні через північ Східного Фолкленда до Стенлі. Але з повідомленнями про втрату кораблів, Кабмін прагнув перемоги, щоб заспокоїти критику всередині країни.

Після захоплення Стенлі, були розпочаті подальші операції з метою капітуляції інших аргентинських військ на Західному Фолкленді. Королівські морські піхотинці з HMS 'Endurance' також очистили ворога від Південних

Сандвічевих островів і Південного Туле.

Загалом 255 британських військовослужбовців і три цивільні жінки були вбиті під час звільнення Фолклендських островів. Також було вбито 649 аргентинців. Репатріація аргентинських військовополонених (полонених) була тривалим процесом. Близько 5000 ув'язнених були відправлені на «Канберру» і 1000 у «Норленд» 17 червня. До 20 червня було репатрійовано 10 250 ув'язнених. Вони були проведені для збору розвідувальних даних і для заохочення Аргентини припинити військові дії. Останніх ув'язнених було репатрійовано до 14 липня.

До війни популярність місіс Тетчер була на низькому рівні. Але перемога на Фолклендських островах допомогла забезпечити перемогу консерваторів на загальних виборах 1983 року. Аргентинська хунта робила ставку на перемогу, але тепер зіткнулася з приниженням. Диктатор країни генерал Леопольдо Гальтері був змушений піти у відставку через три дні після капітуляції його військ. На сьогодні Аргентина не відмовилася від претензій на Фолклендські острови, проте майже 40 років по тому Британія все ще зберігає сили на островах [60].

3.3 Британо-радянські відносини

Незабаром після обрання лідером опозиції від Консервативної партії в лютому 1975 р., Маргарет Тетчер відвідав губернатор Каліфорнії Рональд Рейган. Вони відразу ж порозумілися. Обидва лідери вважали, що західні уряди недостатньо рішуче боролися з радянською загрозою, що зростала, на їхню думку. Також вони сходилися в поглядах на економічну політику. Рейган розраховував, що зустріч триватиме лише кілька хвилин, але вона тривала майже дві години. Відзначивши, наскільки збігалося їхнє мислення, майбутній президент швидко вирішив, що він і місіс Тетчер - спорідненні душі. Далі Рейган став президентом на

два терміни, а Маргарет Тетчер стала першою жінкою-прем'єром Великої Британії.

Менш ніж через рік після першої зустрічі цих двох політичних лідерів Маргарет Тетчер рішуче заявила про свою жорстку позицію щодо комунізму. У своїй промові в січні 1976 року, вона звинуватила Радянський Союз у прагненні світового панування. Політбюро, заявила вона, «ставить гармати перед маслом, у той час як ми ставимо майже все перед гарматами» [54]. У відповідь на її войовничість радянська газета «Червона зірка» назвала її промову «загрозливою» та саркастично охрестила її «залізною леді».

Звертаючись до місцевих членів Консервативної партії у своєму виборчому окрузі Фінчлі (Лондон) через кілька днів після публікації газети, Тетчер сказала: «Так, я залізна леді» і «Так, якщо вони хочуть так інтерпретувати мій захист цінностей і свобод, що є основою нашого способу життя» [54]. Ця назва прижилася і завдала майбутньому прем'єр-міністру набагато більше користі, ніж шкоди, особливо в консервативних колах по обидва боки Атлантики.

У 1970-ті роки ні Рейган, ні Тетчер не вірили у зустрічі на найвищому рівні і не прагнули співпраці з Радянським Союзом у спробі покращити відносини. Навпаки, вони хотіли вести ідеологічний наступ на комунізм загалом та Радянський Союз зокрема. Незважаючи на сповідувану ними віру в «малий уряд», обидва вони - особливо Рейган - хотіли бачити значне збільшення витрат Заходу на оборону як ключовий компонент політики, яку одні його прибічники розглядали як виправданий наступ, спрямований на підриг Радянського Союзу, а інші - як найбільш оборонну політику «світ, через силу».

Через десятиліття - в середині 1980-х років - переважало розуміння збільшення військового бюджету як «світ через силу», і в американо-радянських відносинах багато почало змінюватися. Тепер, під час другого терміну, Рейган був більш ніж готовий до зустрічі зі своїм радянським колегою.

Серед консервативних лідерів усього світу ніхто не закликав його до цього з більшим ентузіазмом, ніж прем'єр-міністр Маргарет Тетчер. Навіть наприкінці 1980-х років, коли багатьом спостерігачам стало ясно прагнення Горбачова до далекосяжних змін у радянській системі, вищі ешелони управління - включаючи заступника директора та радянського спеціаліста Роберта Гейтса - як і раніше, були переконані, що в Москві проводяться лише поверхневі реформи. Державний департамент під керівництвом Джорджа Шульца був готовий до взаємодії з Радянським Союзом і, після початку горбачовської Перебудови, набагато швидше виявив якісні зміни на краще в супердержаві, що суперничає.

Президент серйозно ставився до Маргарет Тетчер, коли вона добре відгукувалася про Горбачова, і, незважаючи на те, що її пропаганда допомагала Шульцу та Держдепартаменту набагато більше, ніж скептикам з Міністерства оборони та ЦРУ у боротьбі за визначення радянської політики Америки, їй вдалося зберегти повагу всіх сторін. Будучи глибоко суперечливою і неоднозначною фігурою у своїй країні, Тетчер зберегла ширшу підтримку в американських політичних колах, ніж користувалася у себе вдома, особливо останніми роками свого прем'єрства, коли навіть члени її кабінету та парламентської партії виявляли все більше невдоволення її владним стилем правління.

Однак, коли вона почала взаємодіяти з Радянським Союзом, як вона це робила з кінця 1983 року, місіс Тетчер більше відповідала широкому спектру думок у Великій Британії, ніж у питаннях внутрішньої політики. У британському уряді міністр закордонних справ Джеффри Гау і міністр оборони Майкл Хеселтайн однаково прагнули конструктивного діалогу зі своїми радянськими колегами. Їхні особисті стосунки та відносини очолюваних ними відомств ніяк не відображали непрості стосунки між Шульцем та Уайнбергером.

Що зробило вплив Тетчер на Рейгана настільки значним, то це

прекрасні стосунки, які вона встановила і з Михайлом Горбачовим. У червні 1984 року Горбачову було надіслано запрошення відвідати Велику Британію з тижневим візитом. Він приїхав у супроводі своєї дружини Раїси (ранній відхід від радянської традиції) у грудні того ж року. Це було за три місяці до того, як він став радянським лідером, і майже за рік до того, як Рейган уперше зустрівся з Горбачовим на саміті у Женеві, у листопаді 1985 року. Візит мав приголомшливий успіх і приніс Горбачову користь як усередині країни, так і за кордоном. Його зустріч із прем'єр-міністром, яка розпочалася з обіду, тривала п'ять годин. Тетчер не втрималася від висловлювань про те, що, на її думку, було не так у радянській системі та радянській політиці, але вона була вражена розумом, чарівністю та спритністю Горбачова у суперечках. Він також не став захищати політику, яку, тільки-но в нього з'явилася влада, він сам почав міняти.

Зв'язок між Тетчер і Горбачовим розпочався із взаємної поваги і згодом переріс у дружбу. У вересні 1988 року прем'єр-міністр запросила Родріка Брейтуейта, який незабаром мав стати послом Великобританії в Радянському Союзі, на чай на Даунінг-стріт, 10. Вона сказала йому: «Якщо Дукакіс переможе на президентських виборах, Горбачов буде моїм єдиним другом» [29.с.246]. Десятиліттям або навіть п'ятьма роками раніше подібне висловлювання з вуст Маргарет Тетчер на адресу Генерального секретаря Комуністичної партії Радянського Союзу було б немислиме. Проте воно відображало, як багато змінилося в Радянському Союзі, як це сталося завдяки Горбачову, високій оцінці його ролі британським прем'єр-міністром і дедалі теплішим відносинам, які вони встановили.

Звичайно, дует (з Рейганом - тріо) залишався далеким один від одного в багатьох своїх політичних поглядах, але у Тетчер було більше зустрічей з радянським лідером, ніж у будь-якого прем'єр-міністра в історії Великобританії, а також більше, ніж у її попередників, зустрічей із американськими президентами. Вона стала більше "проміжною ланкою", ніж «залізної леді». Не всі в її оточенні це схвалювали. Радник із зовнішньої

політики Даунінг-стріт, 10 (і голова Об'єднаного комітету з розвідки) сер Персі Кредок вважав, що вона «небезпечно прив'язалася до Горбачова у його внутрішній ролі»[29, с.197]. На міжнародному рівні, писав він, «вона діяла як провідник від Горбачова до Рейгана, продаючи його Вашингтону як людину, з якою можна вести справи, і діючи як агент впливу в обох напрямках» [29, с.4].

Проте, за відсутності угод про скорочення озброєнь і міжнародної атмосфери, що значно покращилася, радянський військово-промисловий комплекс та його сильні прихильники в партії та уряді не дозволили б Горбачову так швидко провести реформи. Більше того, якби напруженість холодної війни не була різко знижена, вона швидше відсторонила б її від влади у 1989 році, ніж дозволила б східноєвропейським комуністичним державам стати незалежними та некомуністичними.

Коли наприкінці листопада 1990 року пані Тетчер була змушена залишити свою посаду з ініціативи своїх колег по парламенту та кабінету міністрів, Рональд Рейган опублікував статтю в журналі Newsweek, в якій, як і належить, зазначив, що вони з прем'єр-міністром були спорідненими душами. Він зазначив, що перший державний обід, який він влаштував у Білому домі, був для неї, і він подбав про те, щоб останній державний обід його президентства (особливо грандіозний) був на її честь. Найдоречніше додати: «Перш ніж я зустрівся з Михайлом Горбачовим... я розмовляв з місіс Тетчер. Вона сказала мені, що Горбачов відрізняється від усіх інших кремлівських лідерів. Вона вірила, що є шанс на велике відкриття. Звичайно, виявилось, що вона була цілком права»[29, с.389].

3.4 Міжнародна діяльність М. Тетчер в Європейсько-інтеграційному процесі

Період перебування Маргарет Тетчер на посаді прем'єр-міністра співпав із найзначнішим комплексом змін у Європі після початку холодної війни. Він був відзначений відродженням проекту західноєвропейської інтеграції з середини 1980-х років та крахом комуністичних режимів у Центральній та Східній Європі у 1989-1990 роках.

Політика Маргарет Тетчер щодо європейської інтеграції була досить агресивною, але практичною. Перед приходом до влади на посаду прем'єр-міністра публічна позиція Маргарет Тетчер щодо європейської інтеграції була загальноприйнятою: вона підтримувала вступ Великобританії до Європейських спільнот у 1973 році і виступала «за» на британському референдумі про членство в ЄС у 1975 році. Як лідер опозиції з 1975 року, вона привела Консервативну партію на загальні вибори 1979 року, а потім до уряду на європейській платформі, яка не ставила під сумнів основи членства Великобританії. Європейська політика раннього уряду Тетчер була прагматичною. Її характерна риторика дещо ускладнила процес переговорів щодо скорочення британського фінансового внеску. Переговори, що тривали чотири роки, і знижка, що виникла в результаті цього з бюджету Великобританії, продовжують накладати відбиток на політику Європейського Союзу, і, як відзначив колишній прем'єр-міністр Великобританії Девід Кемерон після звістки про її смерть, «коли ви ведете переговори, все ще захищаєте саме її знижку»[68].

Не тільки характер бюджетного врегулювання вплинув на європейську політику Великобританії. Принаймні, у трьох інших сферах її спадщина зберігається для європейської політики Великобританії та для самого ЄС: програма європейського єдиного ринку, механізм обмінних курсів та євро, а також мова місіс Тетчер у Брюгге у 1988 році.

Хоча програма, спрямована на усунення нетарифних бар'єрів у торгівлі в рамках Європейського співтовариства, була розроблена не Маргарет Тетчер, вона була палким прихильником того, що стало відомо як Програма єдиного ринку. Прагматизм у європейській політиці її уряду проявився у готовності підписати Єдиний європейський акт (ЄЄА) у 1985 році, який пришвидшив необхідну законодавчу програму щодо усунення торговельних бар'єрів за допомогою таких механізмів, як голосування кваліфікованою більшістю у Раді міністрів. ЄЄА перезавантажив економічну інтеграцію Європи, а також оживив супутній проект політичної інтеграції, який Маргарет Тетчер знаходила все більш проблематичним та політично неспокійним у міру продовження свого прем'єрства. Розбіжності у Консервативній партії щодо європейської стратегії виникають до цього часу і вплинули на небажання наступних британських урядів приєднатися до єдиної валюти.

8 вересня 1988 року Жак Делор, президент Європейської комісії, заявив на Конгресі профспілок, що робітничий рух Великобританії має прийняти «унікально європейську модель суспільства» і підтримувати комісію у створенні «платформи гарантованих соціальних прав» [53]. Європейське законодавство посилювало б владу профспілок після майже 10 років консервативного уряду у Британії, який боровся за її зменшення. Відповідь Маргарет Тетчер прозвучала в її промові в Брюгге через 12 днів. Будучи прем'єр-міністром, вона була на піку своєї могутності, глобальна фігура, чий реформи сприяли розвитку економіки Великобританії. У той час як початковий Римський договір був «хартією економічної свободи», нові пріоритети Європи – вихід за межі єдиного ринку для розвитку «соціальної Європи» та єдиної валюти – являли собою спробу впровадити колективізм і корпоративність і сконцентрувати владу в центрі європейського конгломерату. Як сказано в найбільш пам'ятній фразі з промови в Брюгге: «Ми не змогли успішно

повернути кордони держави у Британії, лише щоб побачити їх відновленими на європейському рівні, коли європейська супердержава здійснює нове панування з Брюсселя»[55].

Хоча Тетчер не використала слово «соціаліст» у своїй промові в Брюгге – вона зберегла його для партійної конференції через кілька тижнів. Це був поворотний момент, момент, коли вона поставила Британію на шлях Brexit [46].

Європейські лідери, зокрема Делор і канцлер Німеччини Гельмут Коль, були сповнені рішучості створити те, що пізніше стало євро. Вони вважали, що кінець холодної війни та наступне возз'єднання Німеччини вимагають чогось близького до Сполучених Штатів Європи, щоб стримувати й легітимну владу Німеччини. На саміті в Римі в жовтні 1990 року лідери ЄСА ізолювали місис Тетчер, коли вона намагалася заблокувати прогрес у створенні єдиної валюти. Її гнівна реакція викликала бунт серед її старших колег по кабінету і прискорила її відставку наступного місяця.

Під час своєї невдалої кампанії за збереження лідерства місис Тетчер закликала провести референдум щодо збереження фунта стерлінгів. Вона чітко сформулювала питання, чи бажає британський народ, щоб ним керували ті, кого вони обрали, чи переважно іноземні лідери, яких вони не могли ні обрати, ні звільнити. Це привело в жах вище керівництво її партії, яке наполегливо працювало, щоб придушити дебати у Британії про політичні наслідки європейської інтеграції.

На загальних виборах 1997 року всі головні партійні лідери неохоче погодилися запропонувати референдум щодо єдиної валюти. Коли Тоні Блер переміг на виборах, він уникнув референдуму, тим самим уникнувши єдиної валюти. Але заклик євроскептика щодо референдуму не зник. Це переросло в вимогу народного голосування щодо членства в самому ЄС. Прем'єр-міністр Девід Кемерон принципово визнав це. У 2016 році, лідер консерваторів оголосив референдум. Британці проголосували за вихід.

Слід зазначити, що Brexit – це частина спадщини Маргарет Тетчер, будь то посів історичного насіння євроскептицизму в Консервативній партії або проведення неоліберальної економічної політики, що призвела до нерівності та незахищеності. Вона відіграла ключову роль у розпалюванні євроскептицизму в Консервативній партії під час та після свого перебування при владі, що змусило Девіда Кемерона провести референдум. Зрушення внутрішньопартійних розбіжностей від євроскептиків проти єврофілів до «м'якого» та «жорсткого» євроскептицизму унеможливило аргументацію на користь Європи.

Період інтеграції Великобританії в Європейське Економічне Співтовариство був одним із найважливіших моментів за часів правління Маргарет Тетчер. В редакторській статті «Тетчер та сутички з Європою» простежується еволюція поглядів М. Тетчер щодо місця і ролі Великобританії в ЄЕС і зазначається, що вона не завжди протистояла загальноєвропейським ініціативам. Вона завжди твердо відстоювала загальнонаціональні інтереси і прагнула зменшити внески Великобританії до ЄЕС. Незважаючи на усі зусилля і небажання європейської інтеграції, Тетчер була змушена підписати Єдиний європейський акт – один із найважливіших актів європейської інтеграції, який створив єдиний європейський ринок. У своїй книзі «Роки на Даунінг-Стріт» Маргарет Тетчер відстоювала це рішення, говорячи, що переваги цього рішення проявлять себе у майбутньому.

3.5 Феномен «Зеленого тетчеризму»

Коли впала Берлінська стіна, Маргарет Тетчер виступила проти загрози глобального потепління. 9 листопада 1989 року комуністичний уряд Східної Німеччини оголосив, що його сили безпеки більше не будуть перешкоджати людям відвідувати Західний Берлін. Берлінці,

збентежені захопленням, ринули через старі контрольно-пропускні пункти або просто перелазити через стіну. Незабаром, задля повної руйнації укріплення, були використані молотки і кирки, що, в свою чергу, прискорило розпад Радянського Союзу.

Для двох лідерів Заходу 1980-х років Маргарет Тетчер і Рональда Рейгана руйнування стіни стало підтвердженням тривалої ідеологічної боротьби проти «імперії зла». Рейган вже подав у відставку, його замінив на посту президента Джордж Буш, але саме в той час Тетчер знаходилася в Нью-Йорку, де напередодні, 8 листопада, вона виступала в ООН.

«Залізна леді» не була прихильницею ООН – вона не мала там жодного виступу за чотири роки. Але тепер їй потрібно було вирішити проблему, яка «стала більш очевидною, ніж будь-яка інша, як за терміновістю, так і важливістю»[56], і почути її мусів увесь світ. Мова йшла не про кінець комунізму чи власне саму історію, як це було особливо популярно у ті дні, а про «загрозу нашому глобальному середовищу».

Таким чином, Тетчер стала першим видатним політичним лідером, який попередив світ про небезпеку зміни клімату і окреслив стратегію боротьби з нею. Комунізм вже перебував на шляху знищення, тому підбір моменту для проголошення промови був зовсім не випадковим: вона назвала зміну клімату загрозою, яка прийшла на заміну соціалізму і ядерному знищенню. Те, що вона охарактеризувала як «звичайні політичні небезпеки», здавалося, відступало на другий план, адже натомість першочерговою проблемою була «перспектива непоправної шкоди атмосфері, океанам, самій Землі»[56].

Виступ Тетчер в ООН був не одиничним випадком, а заключною частиною трилогії, розпочатої трохи більше року раніше в Королівському товаристві в Лондоні. Пишаючись своїм членством у найпрестижнішому науковому органі Великобританії і будучи однією з небагатьох світових лідерів, які коли-небудь навчалися і практикувалися в якості вченого (вона працювала хіміком-дослідником), прем'єр-міністр з ентузіазмом прийняла запрошення

виступити на щорічній вечері у штаб квартирі відомої компанії торговців рибою Fishmongers' Hall в діловій частині Лондона.

Її радники шукали для виступу актуальну тему, але Тетчер прийняла рішення підняти питання загрози парникових газів і «велику діру» в озоновому шарі. Друга промова в її трилогії була виголошена на партійній конференції торі в жовтні 1988 року, через місяць після виступу в Королівському товаристві. Вона пишалася тим, що освоїла науку про зміну клімату. Тетчер використовувала точні хімічні формули для аналізу кислотних дощів, які вона потім проаналізувала.

Тетчер мала мобілізуючий вплив на екологічні дебати та «озеленення» основної політики. Джонатан Поррітт, глава міжнародної мережі екологічних організацій «Друзів Землі» в кінці 1980-х років, заявив, що вона «зробила більше, ніж будь-хто за останні 60 років, щоб поставити екологічні проблеми на національний порядок денний»[39]. Її слова не розійшлися з ділом, і вона також вклала кошти свого уряду у вирішення даного питання. Так, Тетчер зобов'язала казначейство інвестувати у надсучасні комп'ютери для моделювання кліматичних змін в Центрі прогнозування та досліджень клімату Хедлі, який і на даний час є одним з провідних світових центрів такого моделювання. Після відставки Тетчер в 1990 році, її попросили стати так званим «глобальним королем клімату», очоливши новий інститут з головним завданням - поширювати необхідну та важливу інформацію про напрацювання вчених. Вона піддалася спокусі, але в підсумку відмовилася.

Хоча в ООН вона виступала за продовження економічного зростання через капіталізм вільного підприємництва, вона також припускала, що вільні ринки не є самоціллю, а лише засобом для досягнення мети, яка залежить від створення стійкого середовища. «Вони не досягли б своєї мети, якби наслідки їхнього виробництва завдали більшої шкоди якості життя через забруднення навколишнього

середовища, ніж добробуту, якого вони досягають, виробляючи товари і послуги»[56].

Ця ідея – назвемо її «зеленим тетчеризмом» – була безглуздом для багатьох її шанувальників та ідейних однодумців. Крім того, вона стверджувала, що з такою небезпечною загрозою, як зміна клімату, можна боротися тільки за допомогою світових організацій і нових міжнародних конвенцій. Бо це, здавалося, включало саме таке бюрократичне регулювання, офіційне втручання і колективістське мислення, руйнацією якого її прихильники займалися все своє життя, і прогрес даної боротьби щойно був зафіксований падінням Берлінської стіни. Це був «соціалізм через задні двері», як вона сама описувала свої заперечення проти зауважень все більш амбітного Європейського Союзу в 1988 році.

Тому її спадщина в цьому питанні, на жаль, залишається вкрай заплутаною. Лише невелика кількість «зелених» послідовників Тетчер пропагувала свої ідеї щодо використання ринків і вільного підприємництва для пошуку рішень. Однак, більшість лівих все ж ігнорували її цілком обґрунтовані пропозиції, оскільки не могли визнати, що така ненависна їх партійному світогляду політична фігура може внести позитивні зміни у «зелені» дебати.

Така позиція блоку лівих є цілком зрозумілою. Тим не менш, багато хто з її колишніх колег і шанувальників однаково винні в підданні сумнівам чи запереченні наукових доказів з метою протистояння додатковим правилам і податкам, які необхідні для зменшення глобального потепління. Це перевертає її початковий аргумент. Виховані десятиліттями боротьби за особисту свободу і капіталізм проти диктатур і колективізму з 1930-х років, їхня політика була сформована примарою Освенцима і ГУЛАГу, тож така ідеологічна оборона, мабуть, зрозуміла. Проте і Тетчер виховувалася у тому самому світоглядному просторі. Але її праві соратники чинили опір вимушеним ідеологічним жертвам, які, на думку Тетчер, могли бути необхідними для боротьби із загрозою глобального потепління.

Так, наприклад, замість того, щоб розглядати зміну клімату як наступника комунізму, як це спочатку робила Тетчер, її колишній канцлер Найджел Лоусон послідовно стверджував, що «квазі-релігія» «зеленої тривожності», як він її називав, замінила необхідність задоволення першочергових потреб, які колись забезпечував комунізм, і призвела до тих самих негативних наслідків. Таким чином, цей видатний кліматичний скептик обрав за мету боротьбу зі старими проблемами, відкидаючи наукові докази необхідності змін.

І так само, як євроскептики витратили багато енергії, вивчаючи кілька виступів Вінстона Черчилля, щоб показати його у бажаному їм світлі, так і тетчеристи розбирають її слова, намагаючись довести, що вона ніколи не була такою «зеленою», що її «зелений період» був лише епізодичним моментом у бездоганному послужному списку. Цьому сприяє той факт, що сама Тетчер під впливом різних факторів згодом, схоже, підтримала лінію «зміна клімату – це соціалізм». Але, як нагадає читачам її останній і найповніший біограф Чарльз Мур, вона таки пропагувала «зелені ідеї» на світовій арені, і, крім того, робила це з гордістю і щирістю.

Марк Літлвуд, глава улюбленого аналітичного центру Тетчер, Економічного інституту, визнає, що, віддаючи перевагу ідеології над наукою, право вільного ринку часто є винним у відкиданні будь-якої власної причетності до поганих новин з боку екології та змін клімату у манері, якої Тетчер ніколи б не дозволила. Така одностороннє трактування екологічних ситуацій, звичайно, пронизує нинішню адміністрацію США, яка регулярно спростовує наукові докази, щоб уникнути нормативних наслідків прийняття наукових доказів. Звідси і вихід Америки з Паризької кліматичної угоди в ім'я суверенітету.

Однак, як стверджує Тетчер у своїх виступах, цей екстремізм не є необхідним – система вільного ринку може запропонувати абсолютно

правильні рішення для адаптації до зміни клімату, часто більш ефективні, ніж інші ідеологічні системи, якщо для цього присутні стимули і політична воля. Кліматичним скептикам може бути важче прийняти, особливо в цю епоху націоналізму, потенційну втрату суверенітету, пов'язану з постановкою цілей і політики, передбачених Паризькими та іншими міжнародними кліматичними угодами.

Звинувачення Тетчер у відсутності послідовності в питаннях суверенітету має підґрунтя: вона повстала проти ЄС через втрату британського суверенітету, але була готова поступитися суверенітетом над деякими національними органами для вирішення проблем зміни клімату. Однак саме ця непослідовність зробила її таким успішним політиком і далекоглядним лідером. Пізніше Тетчер розвіяла ілюзію власної ідеологічної послідовності, яка слугувала живленням її образу Залізної Леді, але то був лише образ, міф.

Справа в тому, що якщо обидві сторони відкинуть свої ідеологічні чинники, як це могла зробити Тетчер, то її трилогія виступів наприкінці 1980-х років все ще пропонує одні з найкращих і найчіткіших думок на цю тему. Дійсно, через 30 років, її слова неодноразово були підкріплені реальними фактами та подіями.

Ліві могли б дізнатися, що приватне підприємство може і робить багато технічних рішень для зміни клімату. Економічне зростання продовжує витіснити мільйони людей з бідності; більш багаті країни, такі як члени ЄС, також зробили найбільше, щоб обмежити викиди вуглекислого газу за останні кілька десятиліть. Але праві також повинні усвідомити, що це глобальна проблема, яка буде вирішена тільки за допомогою глобального співробітництва, так само, як міжнародні західні організації на кшталт НАТО, обмін розвідданими Five Eyes і МВФ допомогли здолати комунізм.

У цьому і полягає суть «зеленого тетчеризму», коли «залізна леді» перейшла від агресивного домінування до мирного співіснування - забудьте про молот, схопіть серп. Зелений тетчеризм актуальний і сьогодні, як і тетчеризм

холодної війни в 1980-х роках. Можливо, навіть більше.

ВИСНОВКИ

Маргарет Тетчер стала першою жінкою-прем'єр-міністром Великої Британії, а також одним із провідних британських лідерів 20-го століття. Перебуваючи при владі, вона проводила політику, відому як тетчеризм. Протягом трьох термінів прем'єрства, Тетчеризм спонукав до розвитку індивідуалізму у Великій Британії. Тетчеризм також оновив Велику Британію як військову силу. Хоча тетчеризм жорстко критикували, він був необхідний та ефективний. Внаслідок лібералізації економіки, Лондон сьогодні знову є провідною фінансовою столицею світу.

За межами Британії М. Тетчер пам'ятають насамперед як політичного лідера світового впливу. Вона зміцнила зв'язки Великої Британії зі Сполученими Штатами, зміцнила її армію, підтримала розміщення ракет середньої дальності в Європі (вкрай суперечливий крок на той час), дозволяла собі висловлюватися з недипломатичною сміливістю. Вона бачила великий розрив між свободою та різними формами тиранії в світі, і завжди давала зрозуміти, на чиєму вона боці.

Відносини між Рейганом і Тетчер у 1980-х роках надзвичайно зблизили дві країни. Коли 1982 року Великобританія розпочала війну проти Аргентини, щоб повернути окуповані Фолклендські острови, Сполучені Штати підтримали Лондон, продемонструвавши «особливі відносини» між двома країнами. Особливі відносини між двома країнами збереглися протягом обох воєн у Перській затоці, під час вторгнення в Афганістан і кампанії проти Аль-Каїди.

Тетчер була переконаним противником холодної війни. Саме вона активно сприяла її завершенню. Її навіть заслужила в радянській пресі прізвисько «залізна леді». Також стала одним із перших лідерів, які визнали, що Михайло Горбачов є людиною, з якою «ми можемо вести справи». Вона допомогла схилити до такої ж думки скептично налаштованого Рейгана. Це, у свою чергу, створило основу для пропозиції Горбачова демонтувати ядерні

сили та вийти зі словесної війни із Заходом, яка десятиліттями підживлювала холодну війну.

На початку 1980-х економіка зазнала жахливого тиску, оскільки підскочили як процентні ставки, так і обмінний курс. Інфляція становила 10%, коли Тетчер стала прем'єр-міністром у травні 1979 року, і 10%, коли вона залишила свій пост через 11 років. Кількість безробітних у 1986 році зросла до післявоєнного максимуму – понад 3 мільйони. Незважаючи на ці невдачі, доходи домогосподарств почали різко зростати після спаду на початку 1980-х років. Державні витрати були скорочені до 40% ВВП, а дефіцит бюджету взятий під контроль. Перш за все, місіс Тетчер повернула британську економіку на новий курс, відійшовши від державного контролю, до ринкової дисципліни, яка проклала шлях до стабільності.

Навіть у соціальній та економічній сфері Тетчер зробила кроки, які були не популярними, але зрештою мали позитивні наслідки. Держава відмовилася від володіння більшістю комунальних послуг, хоча і зберегла значну регуляторну роль. Вона сповільнила зростання державних витрат, хоч все ще вони реально збільшувалися. Тетчер сприяла позитивному перерозподілу оподаткування - від прямих податків до непрямих, а також від платників податків із вищими ставками до осіб із середніми та нижчими доходами.

Політика тетчеризму сприяла наступним позитивним змінам:

- Приватизація привела до підвищення ефективності ряду галузей; сприяла загальному зниженню цін на телекомунікації, авіакомпанії, а іноді й на електроенергію.
- Дерегулювання ключових галузей призвело до посилення конкуренції в галузях, які раніше були монополістичними. Ця конкуренція допомогла створити стимули для підвищення ефективності та скорочення витрат.
- Зменшення сили організованої праці. У 1970-х роках промисловість Великобританії була паралізована страйками та промисловим протистоянням.

Протягом 1980-х років виробничі відносини покращилися. Хоча частково це було пов'язано з набагато вищим рівнем безробіття.

- Відбулося зростання нових галузей сфери послуг та фінансового сектору.
- Неєфективні фірми більше не отримували державної підтримки, а мали бути конкурентоспроможними, або припинити свою діяльність. Хоча це був болісний процес, проте він був необхідний для довгострокового зростання.
- Зростання кількості власників житла допомогло більшій кількості людей відчутти, що вони мають частку в економіці.

Негативними наслідками тетчеризму стали:

- Повернення у 1980-х роках масового безробіття – масштабів якого не було з 1930-х років.
- В країні відбулося зростання поділу на північ-південь та, як наслідок – зростання регіональної нерівності. Безробіття особливо торкнулося колишніх промислових районів; уряд повільно допомагав у вирішенні проблем структурного безробіття.
- Дерегуляція фінансів 1980-х років заклала основу для кредитної кризи 2000-х років. Приватизовані будівельні товариства застосовували ризиковані стратегії зростання, які врешті потребували допомоги уряду після рецесії 2008 року.
- Приватизація передбачала розпродаж державних активів за заниженою ціною. Багато, хто міг дозволити собі купити акції, побачили негайний прибуток. Це було політично популярним, але привело до іще однієї втраченої можливості використати ресурси країни для інвестування в майбутнє.

М. Тетчер змінила не тільки напрямок поступу своєї країни, але й становище Великобританії у світі. Попри протилежні оцінки її урядування, інтерес до вивчення спадщини її політичної діяльності не зменшується й цілком вірогідно можна стверджувати, що її репутацію будуть продовжувати обговорювати впродовж наступні десятиліття й навіть століття. Тож немає

сумнівів, що вона була лідером у всіх сенсах цього слова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воронец А. А. Политика британских правительств в области образования (1970-е – начало 1980-х гг.) *Веснік БДУ*. Сер. 3. 2014. № 1. с. 24-25
2. Гартен Дж. Книга От шелка до кремния. 10 лидеров, которые объединили мир. МИФ. Научпоп. 2017. с. 279-281
3. Денискина В. И. Политический портрет М. Тетчер . В.И. Денискина. – М.: ихион, 1991. – с 77.
4. Довбиш М. О. Економічна криза у Великобританії в епоху тетчеризму та шляхи її вирішення. « *Політикус* ». 2013. Випуск 3. с. 4-5
5. Замятин Л. М. Тэтчеризм . Л.М. Замятин. Международная жизнь. – М.: *Знание*. 1989. – № 6. – С. 54.
6. Іщенко Н. Попов І. Конфлікти, що змінили світ. Фоліо. 2020. с. 24
7. Капітонова Н.К. Маргарет Тетчер: людина і політик. URL: <http://1543.su/VIVOVOCO/VV/PAPERS/HISTORY/TATCHER/TATCHER.HTM>
8. Коваль К. Особливості економічних реформ епохи тетчеризму. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. 2018. с. 2-3
9. Маргарет Т. Автобіографія. (2013) URL: <https://mybook.ru/author/margaret-tetcher/avtobiografiya-3/reader/>
10. Мартинюк О. В./ Захарчук Д. О. Історико-правові аспекти політики тетчеризму. 2020. Том 2 № 12. с. 173
11. Надолинская А. И. Англо-ирландский переговорный процесс 1980–1985 годов: путь к миру в Ольстере. *Научная мысль Кавказа*. 2015. №2. с. 56-57
12. Перегудов С. П. Тэтчер и тэтчеризм. 1996. *Наука*. с. 7-8
13. Перегудов С./ Терентьев А. Самая влиятельная женщина. «железная леди» маргарет тэтчер. Эксмо. 2014. с. 384 / О. П. Іваницька, В. М. Пунько // Історичні і політологічні дослідження. - 2016. - № 1. с. 180

14. Сінкевич Є. Г./ Балан А. В. Особливості підходу урядів м. Тетчер (1979-1990) до політики європейського співтовариства у фінансово-економічній сфері. Чорноморський державний університет імені Петра Могили. 2011. № 6. с. 90-91
15. Солмин А. М. Политический портрет М. Тэтчер / А.М. Солмин. – М.: Наука, 1982. с . 78
16. Спадщина « Залізної леді» (2013) URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2013/04/130408_thatcher_obit_rl_ak
17. Степанова Т. М./Герасимов Т. Ю. Політика маргарет тетчер: уроки для україни. Вінницький національний технічний університет. 2021.
18. Тьеріо Ж. Л. Маргарет Тэтчер: От бакалейной лавки до палаты лордов. 2010.
19. Фолклендський конфлікт: як неоголошена війна вплинула на політичні позиції Великобританії. 2019. URL: https://24tv.ua/folklendskiy_konflikt_yak_neogoloshena_viyna_vplinula_na_politichni_pozitsiyi_velikobritaniyi_n1097502
20. Хайек Ф. А. « Дорога к крепосному праву». 1944.
21. Явнова И. И. Внутренняя политика консервативного правительства маргарет тэтчер (1983-1987). Грамота. 2017.
22. Ярощук Е. В./ Брайко Д. Н. Маргарет тетчер:женщина –политик. Южный федеральный университет. 2014. с. 255-256
23. "Her Irish policy failed miserably" - Thatcher's Irish legacy. *Newstalk*. 2013. URL: <https://www.newstalk.com/news/margaret-thatcher-irish-legacy-732035>
24. Bartley, M. *Authorities and Partisans: The Debate on Unemployment and Health*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1992.
25. *BBC News*. 1978: Callaghan accused of running scared. URL: http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/september/7/newsid_2502000/2502781.stm
26. *BBC News*. 1979: Election victory for Margaret Thatcher URL:

http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/may/4/newsid_2503000/2503195.stm

27. Beckett A. *When the Lights Went Out: Britain in the Seventies*. Faber & Faber. 2010. February 4. chpt. 7

28. Beckfield, J., and Krieger, N. Epi + demos + cracy: Linking political systems and priorities to the magnitude of health inequities - evidence, gaps, and a research agenda. *Epidemiol Rev* 31:152-77, 2009.

29. Brown. A. *The Human Factor: Gorbachev, Reagan, and Thatcher, and the End of the Cold War*. 2020.

30. Everything you need to know about Margaret Thatcher on her birthday (2021) URL: <https://britishheritage.com/history/margaret-thatcher>

31. Her Majesty's Treasury, *Implementing Privatisation: The UK Experience*. 1997.

32. How the Troubles Began in Northern Ireland. *History*. 2021. November 12. URL: <https://www.history.com/news/the-troubles-northern-ireland>

33. James Bellini, *Rule Britannia*. 1982. c. 4

34. Krieger J. Social policy in the age of Reagan And Thatcher. c. 182

35. Margaret Thatcher Foundation 2021. 1979 May 4 Fr Margaret Thatcher Remarks on becoming Prime Minister (St Francis's prayer). 2021. URL: <https://www.margaretthatcher.org/document/104078>

36. Margaret Thatcher made the north of Ireland a more bitterly divided place. *TheGuardian*. 2013. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/apr/09/thatcher-legacy-bitterness-north-ireland>

37. Margaret Thatcher, individualism and the welfare state. *History and policy*. 2013. April 13. URL: <https://www.historyandpolicy.org/opinion-articles/articles/margaret-thatcher-individualism-and-the-welfare-state>

38. Margaret Thatcher, *The Downing Street Years* (New York: HarperCollins, 1993), c. 676.

39. Margaret Thatcher: an unlikely green hero? 2013. URL:

<https://www.theguardian.com/environment/blog/2013/apr/09/margaret-thatcher-green-hero>

40. Megginson W. L. *The Financial Economics of Privatization*, 2005. October. c. 4.
41. Milton Friedman, *The Tyranny of the Status Quo*. 1985. c. 89
42. Morton A. Anglo-Irish Agreement – Assessment. 2021. URL: <https://cain.ulster.ac.uk/events/aia/assess.htm>
43. Moser, K. A., Fox, A. J., and Jones, D. R. Unemployment and mortality In the OPCS Longitudinal Study. *Lancet* 324:1324-29, 1984.
44. National archives: Margaret Thatcher wanted to crush power of trade unions. *TheGuardian*. 2013. URL: <https://www.theguardian.com/uk-news/2013/aug/01/margaret-thatcher-trade-union-reform-national-archives>
45. Office of Population Censuses and Surveys. *Occupational Mortality Decennial Supplement, 1979-80, 1982-3*. London, HMSO, 1986.
46. On Europe: Margaret Thatcher's Lasting Legacy. Whitman R. G. 2013. URL: <https://www.chathamhouse.org/2013/04/europe-margaret-thatchers-lasting-legacy>
47. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), *Privatising State-Owned Enterprises* (Paris: OECD, 2003), c. 21.
48. Parker. D. "The U.K.'s Privatisation Experiment," c. 16
49. Peter Lloyd and Anne-Mari Nevala, *The Employment Impact of the Opening of Electricity and Gas Markets* (Brussels: European Commission, March 2007), c. 14.
50. Reaganomics and Thatcherism. Origins, Similarities and Differences. 1986. c. 97-115
51. Sarah Hogg, "The Tax Muddle," *Time and Tide*. 1985. c. 34
52. Shaw, M., Dorling, D, and Davey Smith, G. Mortality and political climate: how suicide rates have risen during periods of Conservative government, 1901-2000. *Journal of Epidemiology and Community Health* 56: 722-27, 2002.

53. Shore C. Britain, Brexit and Euroscepticism Anthropological Perspectives on Angry Politics, Technopopulism and the UK Referendum. *Anthropological Journal of European Cultures*. 2021. November 27. c. 6
54. Speech at Kensington Town Hall ("Britain Awake") (The Iron Lady). *Margaret Thatcher Foundation*. 2021. URL: <https://www.margaretthatcher.org/document/102939>
55. Speech to the College of Europe ("The Bruges Speech"). 2021. URL: <https://www.margaretthatcher.org/document/107332>
56. Speech to United Nations General Assembly (Global Environment). 2021. URL: <https://www.margaretthatcher.org/document/107817>
57. Thatcher Debated Using Military in 1984 Miners' Strike. *The New York Times*. 2014. January 3. URL: <https://www.nytimes.com/2014/01/04/world/europe/margaret-thatcher-miners-strike.html>
58. Thatcher, Reagan relationship altered history. Donna Leinwand Leger. *Usa today*. 2013. URL: <https://www.usatoday.com/story/news/world/2013/04/08/thatcher-reagan-political-soulmates/2063671/>
59. Thatcher. M. *The Downing Street Years*. c. 680.
60. The British Army and the Falklands War. *National Army Museum*. URL: <https://www.nam.ac.uk/explore/british-army-and-falklands-war>
61. The Thatcher-Reagan love affair wasn't all plain sailing. *The Guardian*. 2014. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/nov/10/margaret-thatcher-ronald-reagan-love-affair-churchill-roosevelt>
62. Thinker. The Iron lady. 2021. URL: <https://thedeclarationlab.com/thinkers/management/margaret-thatcher/>
63. U.K. Department for Communities and Local Government, *English Housing Survey: Headline Report 2014–2015* (London: U.K. Government, 2016. February

64. Viewpoints: How did Margaret Thatcher change Britain? *BBC News*. 2013. April 10. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-22076774>
65. Weisman S. R. President Proposes 83 Major Program Cuts; Tells Congress U.S. Faces Day of Reckoning. 1981. URL: <https://www.nytimes.com/1981/02/19/politics/president-proposes-83-major-program-cuts-tells-congress-us-faces.html>
66. What is Thatcherism. *BBC News*. 2013. April 10. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-22079683>
67. When Margaret Thatcher Crushed a British Miners' Strike. *History*. 2020. November 16. URL: <https://www.history.com/news/margaret-thatcher-miners-strike-iron-lady>
68. Wishart I. Seven Brexit Negotiation Lessons for May as EU Turns the Screw. 2017. URL: <https://www.ajot.com/news/seven-brexit-negotiation-lessons-for-may-as-eu-turns-the-screw>

ДОДАТКИ

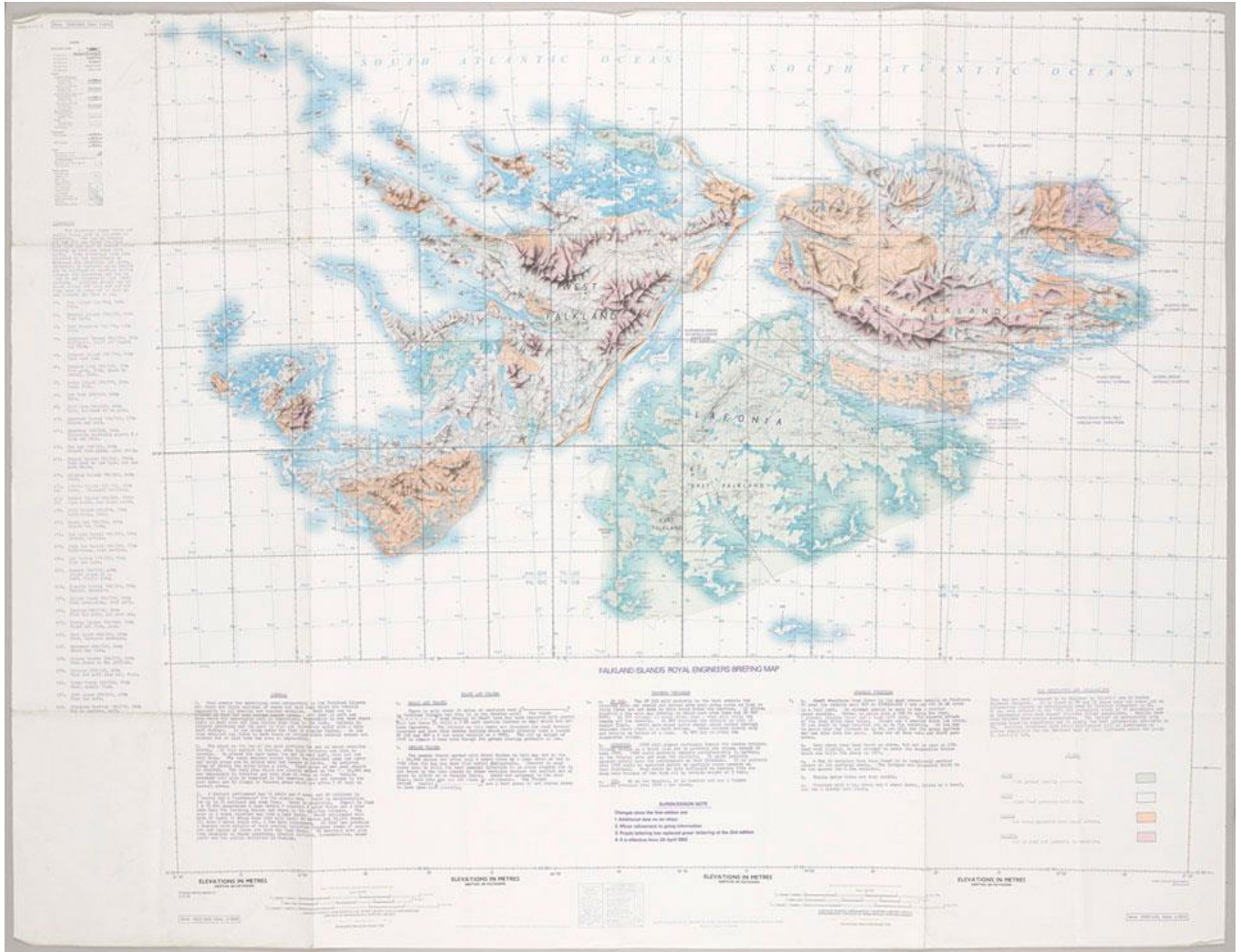
Додаток А

Табл. Д 1.3 Major British Privatizations

1979	British Petroleum, government council housing
1981	British Aerospace, Cable & Wireless, British Sugar Corporation
1982	Britoil, National Freight Corporation, Amersham International (radioactive materials)
1983	Associated British Ports (seaports), British Shipbuilders, British Transport Hotels
1984	British Telecom, Jaguar, Enterprise Oil, Sealink Ferries
1986	British Gas, National Bus Company
1987	British Airways, British Airports Authority, Rolls Royce, Rover (trucks), Royal Ordnance (military products), Royal Dockyards
1988	British Steel, Rover (automobiles), National Express (intercity busing)
1989	The 10 regional water agencies, Short Brothers (aircraft)
1990	National grid and the 12 regional electricity distribution firms, Girobank
1991	National Power, PowerGen, Scottish Power, Scottish Hydro, Forth Ports (seaports)
1992	Trust seaports, motorway service stops, British Technology Group
1993	Northern Ireland electricity
1994	British Rail, British Coal, London bus services
1996	British Energy (nuclear generation), AEA Technology
2001	National Air Traffic Services (NATS)
2003	Qinetiq (defense technology)
2006	British Nuclear Fuel
2009	UKAEA Limited (environmental management)
2011	The Tote (retail betting shops)
2013	Royal Mail
2015	Eurostar rail service

Додаток Б

Рис. Д 2.3 Інструкційна карта Royal Engineers з машинописними анотаціями щодо стану аеродромів, доріг і колій для використання гусеничної та колісної техніки.

Додаток В

Рис. Д 2.3 Карта Фолклендських островів

